

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ 21ου ΑΙΩΝΑ:
ΕΜΠΕΙΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ
ΚΑΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας έχει έναν διπλό στόχο. Αφενός επιδιώκει να προσφέρει μια συνολική και όσο το δυνατόν σε βάθος ανάλυση του μεταναστευτικού φαινομένου στην Ελλάδα, όπως αυτό διαμορφώθηκε την τελευταία εικοσαετία (από το 1989 και μετά). Αφετέρου το βιβλίο αυτό επιδιώκει να αποτελέσει ένα διδακτικό εγχειρίδιο, χρήσιμο σε φοιτητές, διδάσκοντες και ερευνητές, για την εισαγωγή στη μελέτη της διεθνούς μετανάστευσης στον 21ο αιώνα.

Το βιβλίο αυτό τοποθετεί την ελληνική μεταναστευτική εμπειρία τόσο στο ιστορικό της πλαίσιο (δηλαδή τη μάλλον απότομη μετατροπή της Ελλάδας από χώρα αποδημίας σε χώρα υποδοχής μεταναστών), όσο και στο σύγχρονο ευρωπαϊκό και διεθνές περιβάλλον της μεταψυχροπολεμικής περιόδου. Το φαινόμενο της μετανάστευσης προς την Ελλάδα μελετάται με εύληπτο τρόπο, προσδίδοντας στη μελέτη μας τόσο ακαδημαϊκό ενδιαφέρον, όσο και ενημερωτικό χαρακτήρα.

Τα πρώτα κεφάλαια του βιβλίου παρουσιάζουν μια συνολική επισκόπηση του φαινομένου (δημογραφικά και κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά του μεταναστευτικού πληθυσμού, ροές εισροής, εκροής και μετάβασης, και η δυναμική τους, ενσωμάτωση στην αγορά εργασίας, καθώς και γενικότερη κοινωνικοπολιτική ένταξη) (κεφάλαια 1-4). Τα επόμενα κεφάλαια (5-10) εμβαθύνουν στην παρουσίαση και ανά-

λυση των σημαντικότερων μεταναστευτικών πληθυσμών της Ελλάδας (Αλβανών, Ρουμάνων, Βουλγάρων, Πολωνών, Γεωργιανών, Ουκρανών, Πακιστανών, Μπαγκλαντεσιανών). Τα κεφάλαια αυτά βασίζονται σε πρωτότυπη και πρωτογενή έρευνα. Αξίζει να σημειωθεί ότι είναι η πρώτη φορά που γίνεται εμπειρική και συστηματική έρευνα για τις περισσότερες από τις ομάδες αυτές που, με εξαίρεση τον αλβανικό πληθυσμό, έχουν μείνει στο περιθώριο της σχετικής βιβλιογραφίας. Το βιβλίο κλείνει με κάποια καταληκτικά συμπεράσματα για την εξέλιξη του μεταναστευτικού φαινομένου στην Ελλάδα και την Ευρώπη στα επόμενα χρόνια, θέτοντας τις βασικές προκλήσεις της μετανάστευσης για τον 21ο αιώνα.

Στις επόμενες ενότητες εξετάζουμε το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο της σύγχρονης ευρωπαϊκής μετανάστευσης. Συγκεκριμένα εξετάζουμε τις συνέπειες που είχε το τέλος του Ψυχρού Πολέμου για την ευρωπαϊκή μετανάστευση, κυρίως υπό το πρίσμα των μεταναστευτικών ρευμάτων από Ανατολή προς Δύση, στα οποία δεν συμμετέχουν μόνο τα σημερινά 27 κράτη-μέλη της ΕΕ, αλλά και οι χώρες της ανατολικής Ευρώπης και της Κοινοπολιτείας Ανεξάρτητων Κρατών (ΚΑΚ). Εξετάζουμε επίσης τη διαφοροποίηση παλαιών και την εμφάνιση νέων μορφών μετανάστευσης, όπως η μη-κανονική (irregular) και η κυκλική μετανάστευση (shuttle migration), τους πληθυσμούς που εκτοπίζονται για πολιτικούς λόγους, αλλά δεν υπάγονται στο καθεστώς των προσφύγων, καθώς και τη γυναικεία μετανάστευση. Μέσω της εξέτασης αυτής θέλουμε να εμβαθύνουμε στην κατανόηση της πραγματικότητας του 21ου αιώνα και να προσφέρουμε το κοινωνικό, οικονομικό και γεωπολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο πρέπει να αναλυθεί και η ελληνική εμπειρία. Το κεφάλαιο αυτό μελετά και τους ορισμούς του όρου «μετανάστης», καταδεικνύοντας τις διαφορετικές αποχρώσεις με τις οποίες χρησιμοποιείται καθώς και τις διαφορές που υφίστανται ανάμεσα στους επίσημους στατιστικούς ορισμούς των διαφόρων μεταναστευτικών κατηγοριών και στην εμπειρική κοινωνική πραγματικότητα.

Στη συνέχεια παρουσιάζουμε τη διαμόρφωση της κοινής μεταναστευτικής πολιτικής σε επίπεδο ΕΕ και τις μελλοντικές προκλήσεις που θα αντιμετωπίσουν οι ευρωπαϊκές χώρες όσον αφορά τη βιώσιμη διαχείριση της διεθνούς μετανάστευσης.

πληθυσμών της Ελλά-
 δων, Γεωργιανών, Ου-
 ραλίων κ.λπ. κεφάλαια αυτά βασί-
 ζονται να σημειωθεί ότι
 η ερευνητική έρευνα για
 την εξήγηση των αλβανι-
 κών σχετικής βιβλιογρα-
 φίας υπερτάσσεται για την
 Ελλάδα και την Ευρώ-
 πη προκλήσεις της μετανά-

συνιστά το πολιτικό πλαίσιο
 συγκεκριμένα εξετάζου-
 με τον πόλεμο για την ευ-
 ρώπης μεταναστευτικών
 δεν συμμετέχουν μό-
 νο οι χώρες της ανατολι-
 κών Κρατών (ΚΑΚ).
 και την εμφάνιση νέ-
 ς (irregular) και η κυ-
 βερνησιασμούς που εκτο-
 νούνται στο καθεστώς
 μετανάστευση. Μέσω της
 κατανόηση της πραγ-
 ματικής το κοινωνικό, οικο-
 νομικό πρέπει να αναλυθεί
 και τους ορισμούς
 διαφορετικές αποχρώ-
 σεσ διαφορές που υφί-
 σταν ορισμούς των διαφό-
 ς εμπειρική κοινωνική

της κοινής μετανα-
 στευτικές προκλήσεις
 που αφορά τη βιώσι-

Το τελευταίο μέρος του κεφαλαίου αυτού¹ παρουσιάζει τις βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις που μας βοηθούν να κατανοήσουμε και να αναλύσουμε τη μετανάστευση διεθνώς, ειδικά δε την περίπτωση της Ελλάδας. Συζητούμε λοιπόν τις θεωρίες που εξηγούν το λόγο για τον οποίο αρχίζει η μεταναστευτική κίνηση μεταξύ δύο χωρών και συγκεκριμένα τη νεοκλασική οικονομική θεωρία στο μικρο- και μακρο-επίπεδο, τη θεωρία των νέων οικονομικών της μετανάστευσης και τη θεωρία της διττής ή κατατμημένης αγοράς εργασίας. Όσον αφορά τις θεωρίες που εξηγούν το γιατί η μετανάστευση συνεχίζεται και συχνά η μεταναστευτική κίνηση ενδυναμώνεται σε βάθος χρόνου ακόμα και όταν φαινομενικά τα αρχικά της αίτια δεν υπάρχουν πια, εξετάζουμε τη θεωρία των δικτύων, τη θεσμική θεωρία και τη θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων.

Η μετανάστευση στην Ευρώπη κατά τη μεταπολεμική περίοδο και ως το 1989

Στην Ευρώπη η περίοδος αμέσως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο χαρακτηρίστηκε από μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα από Νότο προς Βορρά με αφετηρία τις χώρες της βόρειας Μεσογείου (Ελλάδα, Ιταλία, Πορτογαλία και Ισπανία). Οι χώρες της δυτικής και βόρειας Ευρώπης, όπως το Βέλγιο, η Βρετανία, η Γαλλία, η Γερμανία και η Σουηδία, υποδέχθηκαν μετανάστες από τη νότια Ευρώπη και τη Μεσόγειο, αλλά και μεταναστευτικές εισροές από χώρες της Αφρικής, της Καραϊβικής και της Ασίας. Η μεταπολεμική περίοδος υπήρξε περίοδος ανοικοδόμησης και βιομηχανικής ανάπτυξης για την Ευρώπη, η οποία αντιμετώπιζε ελλείψεις εργατικού δυναμικού εξαιτίας του καταστροφικού Β΄ Παγκοσμίου πολέμου. Έτσι, οι ξένοι εργάτες ήρθαν να καλύψουν τις ανάγκες της εγχώριας αγοράς εργασίας και κατά κανόνα θεωρούνταν προσωρινοί κάτοικοι. Οι μεταναστευτικές εισροές από χώρες εκτός Ευρώπης σχετίζονταν κυρίως με το αποικιοκρατικό παρελθόν των

1. Οι ενότητες που ακολουθούν στηρίζονται στο Τριανταφυλλίδου και Γιώργου (2009).

χωρών προορισμού, ιδιαίτερα στην περίπτωση της Βρετανίας, της Γαλλίας, του Βελγίου και της Ολλανδίας. Οι μετανάστες που προέρχονταν από πρώην αποικίες συναντούσαν μια ανοιχτή πολιτική απέναντι στη μετανάστευση εργασίας και απήλαυαν ειδικών δικαιωμάτων (τα οποία περιλάμβαναν, σε ορισμένες περιπτώσεις, και πλήρη πολιτικά δικαιώματα). Ο συγκεκριμένος τύπος μετανάστευσης υπήρξε αναπόσπαστο κομμάτι του συστήματος βιομηχανικής παραγωγής του φορντισμού και συχνά διεκπεραιωνόταν μέσω πολιτικών ενεργητικής προσέλκυσης μεταναστών, από επιχειρήσεις των κοινωνιών υποδοχής, και διμερών συμφωνιών ανάμεσα στις χώρες προέλευσης και προορισμού. Παρ' ότι πολλοί οικονομικοί μετανάστες όντως επέστρεψαν στη χώρα καταγωγής τους έπειτα από κάποια χρόνια, μια μεγάλη μερίδα εξ αυτών εγκαταστάθηκαν μόνιμα στις χώρες υποδοχής και επανενώθηκαν αργότερα με τις οικογένειές τους. Το γεγονός αυτό έφερε τις χώρες υποδοχής αντιμέτωπες με σημαντικές κοινωνικές και πολιτικές προκλήσεις που αφορούν την ένταξη των μεταναστών και οι οποίες εξακολουθούν να προβληματίζουν τα κράτη-μέλη της ΕΕ.

Η δυναμική της μετανάστευσης στην Ευρώπη άλλαξε στις αρχές της δεκαετίας του 1970 ως συνέπεια των πετρελαϊκών κρίσεων. Η οικονομική ανάπτυξη στη δυτική Ευρώπη άρχισε να επιβραδύνεται, οι δομικές αλλαγές στις αγορές εργασίας έγιναν ορατές και η ανεργία ακολουθούσε ανοδική πορεία, ιδίως στις παραδοσιακές βιομηχανικές οικονομίες της Βρετανίας και του Βελγίου. Χάρη στις πολιτικές οικονομικής συνοχής της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, τα μεταναστευτικά ρεύματα από τη νότια προς τη βόρεια Ευρώπη σταδιακά μειώθηκαν. Όταν η Ελλάδα, η Πορτογαλία και η Ισπανία εντάχθηκαν στην ΕΟΚ, ελάχιστοι πολίτες των χωρών αυτών μετανάστευαν πια για λόγους εργασίας στα κράτη-μέλη της βόρειας Ευρώπης. Επιπλέον, η βιομηχανική ανάπτυξη που κατέκτησε ως ένα βαθμό η νότια Ευρώπη και η παράλληλη αλματώδης επέκταση του τομέα των υπηρεσιών συνοδεύτηκαν από τη δημιουργία ευκαιριών απασχόλησης που περιόρισαν τους μεταναστευτικούς παράγοντες «ώθησης». Όσον αφορά τους παράγοντες «προσέλκυσης», οι χώρες της δυτικής και της βόρειας Ευρώπης είχαν θέσει τέλος στις πολιτικές προσέλκυσης εργατικού δυναμικού ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1970, με στόχο τη

«μηδενική μετανάστευση». Για τον ίδιο λόγο μειώθηκαν αντίστοιχα και οι εισροές μεταναστών στην ηπειρωτική Ευρώπη και τη Βρετανία από τις χώρες της Ασίας και της Αφρικής. Πολλές χώρες, όπως η Βρετανία και η Γαλλία, υιοθέτησαν περιοριστικές πολιτικές μεταναστευσης, προκειμένου να επιτύχουν την ενσωμάτωση των ήδη υφιστάμενων μεταναστών. Σε άλλες χώρες, όπως στο Βέλγιο, στη Δανία και τη Γερμανία, οι άδειες διαμονής μειώθηκαν στα επίπεδα που υπαγόρευαν οι ανάγκες της εγχώριας αγοράς εργασίας, ενώ το θέμα της ενσωμάτωσης έμεινε μακριά από το προσκήνιο μέχρι τη δεκαετία του 1980.

Στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη (ΚΑΕ), τα μεταναστευτικά ρεύματα περιορίστηκαν δραστικά τη μεταπολεμική περίοδο και μέχρι το 1989. Η οικονομική μετανάστευση γινόταν σε πολύ περιορισμένη κλίμακα και πάντοτε στο πλαίσιο κεντρικού σχεδιασμού και ελέγχου. Περιορισμένες ανταλλαγές οικονομικών μεταναστών σημειώνονταν ανάμεσα στις χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας, ενώ μια μικρής κλίμακας ροή μεταναστών (για λόγους εργασίας ή σπουδών) κατευθυνόταν από τις κομμουνιστικές χώρες προς άλλες ηπείρους (όπως η Σοσιαλιστική Δημοκρατία του Βιετνάμ και η Κούβα) και τις χώρες της ΚΑΕ (όπως η ανατολική Γερμανία και η Πολωνία). Όσον αφορά τη μετανάστευση από τις χώρες της ΚΑΕ προς τη δυτική Ευρώπη ή τη Βόρεια Αμερική, ουδέποτε σταμάτησαν απόλυτα, παρά τα αυστηρά μέτρα ελέγχου που υιοθέτησαν τα κομμουνιστικά κράτη. Όσοι εγκατέλειπαν τις χώρες ΚΑΕ για πολιτικούς λόγους πολύ γρήγορα έβρισκαν άσυλο στη δυτική Ευρώπη. Ο αριθμός τους, ωστόσο, δεν ξεπερνούσε τις λίγες χιλιάδες καθ' όλη την εξεταζόμενη περίοδο και ωχριά μπροστά στις μαζικές ροές μεταναστών από τη νότια προς τη βόρεια Ευρώπη ή από τις χώρες του αναπτυσσόμενου κόσμου προς τη δυτική και βόρεια Ευρώπη.

Τη δεκαετία του 1980, η κατάσταση άρχισε και πάλι να αλλάζει. Η παγκόσμια οικονομική ολοκλήρωση μέσω των διεθνών συμφωνιών για το εμπόριο και τις υπηρεσίες (Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου, GATT και Γενική Συμφωνία Εμπορίου και Υπηρεσιών, GATS), η παγκοσμιοποίηση του κεφαλαίου και της εργασίας, και η ραγδαία ανάπτυξη των δικτύων μεταφορών και επικοινωνιών συνέβαλαν στην εμφάνιση νέων τύπων μεταναστευτικών ρευμάτων. Παράλ-

ληλα, η γεωπολιτική μεταμόρφωση της Ευρώπης μετά το 1989 δημιούργησε νέες ευκαιρίες προσωρινής και μακροχρόνιας μετανάστευσης εντός της ηπείρου, όχι μόνο στη δυτική Ευρώπη, αλλά και στις χώρες ΚΑΕ. Τα μεταναστευτικά πρότυπα των τελευταίων δύο δεκαετιών χαρακτηρίζονται από τη μεγάλη ποικιλομορφία τους: έχουμε νέες μορφές ευέλικτης εργασίας, το νομικό καθεστώς των (συχνά χωρίς χαρτιά) μεταναστών είναι επισφαλές, ο χρόνος διαμονής των μεταναστών διακρίνεται από μεγάλες διαφοροποιήσεις, ενώ έχουν αναδειχθεί νέοι έμφυλοι ρόλοι και πολλαπλοί προορισμοί. Όλα αυτά θα τα διερευνήσουμε στις επόμενες ενότητες.

Η μετανάστευση στην Ευρώπη μετά το 1989

Η εσωτερική κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη (ΚΕΑ) το 1989 δημιούργησε ένα πιο ρευστό και δυναμικό περιβάλλον. Τα κλειστά σύνορα που χώριζαν τις χώρες της ανατολικής από τις χώρες της δυτικής Ευρώπης ξαφνικά άνοιξαν και πολλοί πολίτες της ΚΕΑ, αντιμέτωποι με την αποδόμηση του συστήματος παραγωγής και του κοινωνικού κράτους στις χώρες καταγωγής τους, άρχισαν να αναζητούν ευκαιρίες εργασίας και μια καλύτερη ζωή στη δυτική και νότια Ευρώπη. Όπως και οι πολίτες χωρών του αναπτυσσόμενου κόσμου, οι μετανάστες από την ΚΑΕ που έφτασαν στην ΕΕ απασχολήθηκαν σε εξειδικευμένους και σχετικά μικρούς τομείς της εγχώριας αγοράς εργασίας. Επιπρόσθετα, το άνοιγμα των συνόρων συνοδεύτηκε από τη μεγάλη ποικιλομορφία των μεταναστευτικών ρευμάτων, που συνδέουν σε περίπλοκα δίκτυα τις χώρες της ανατολικής, της κεντρικής και της δυτικής-νότιας Ευρώπης (Wallace και Stola, 2001· Favell και Hansen, 2002).

Οι αλλαγές αυτές έχουν οδηγήσει στην –αν όχι ρητή σίγουρα σιωπηρή– αναθεώρηση της διακηρυγμένης πολιτικής της μηδενικής μετανάστευσης στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες. Μεγάλοι αριθμοί μεταναστών έφτασαν, εργάστηκαν και εγκαταστάθηκαν σε αυτές, ακολουθώντας πολλούς εναλλακτικούς δρόμους. Ορισμένοι εισήλθαν λαθραία ή ως αιτούντες άσυλο· οι περισσότεροι απλώς ακολούθησαν τους δρόμους της ίδιας της παγκοσμιοποίησης. Κάποιοι έφτασαν με

της μετά το 1989 δημι-
οχρόνιας μετανάστευ-
ερώπη, αλλά και στις
ελευταίων δύο δεκαε-
κία τους: έχουμε νέες
ς των (συχνά χωρίς
διαμονής των μετανα-
ς, ενώ έχουν αναδει-
μοί. Όλα αυτά θα τα

9

αθεστώτων στην κε-
μιούργησε ένα πιο
ρα που χώριζαν τις
Ευρώπης ξαφνικά
με την αποδόμηση
ράτους στις χώρες
ς εργασίας και μια
; και οι πολίτες χω-
από την ΚΑΕ που
ς και σχετικά μι-
ρόσθετα, το άνοιγ-
μορφοφία των με-
οκα δίκτυα τις χώ-
-νότιας Ευρώπης

ητή σίγουρα σιω-
ης μηδενικής με-
Μεγάλοι αριθμοί
θηκαν σε αυτές,
ισμένοι εισήλθαν
ς ακολούθησαν
οιοι έφτασαν με

τουριστικές και φοιτητικές θεωρήσεις εισόδου, και παραβίασαν τη διάρκεια ή το σκοπό έκδοσής τους, ενώ κάποιοι άλλοι έφτασαν ακόμα και ως επιχειρηματίες (Jordan και Düvell, 2003). Τόσο τα πιο «ευέλι-κτα» και ανοιχτά στην παγκοσμιοποίηση μεταναστευτικά καθεστώτα της Βρετανίας και της Ιρλανδίας όσο και τα περισσότερο προστατευτι-κά καθεστώτα χωρών, όπως η Γερμανία και η Ολλανδία, εισήγαγαν νέες δυνατότητες νόμιμης, προσωρινής μετανάστευσης και θέσπισαν νέα μέσα ελέγχου. Οι πολιτικές αυτές συνδιαμόρφωσαν τις ιδιαίτερες μορφές μετανάστευσης και συνθήκες διαβίωσης των μεταναστών σε κάθε χώρα, ενώ η αποτελεσματικότητά τους όσον αφορά τον έλεγχο των επιπέδων της μετανάστευσης υπήρξε σε μεγάλο βαθμό αμφίβολη.

Η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στους οικονομικούς μετανάστες και σε όσους μεταναστεύουν για άλλους λόγους –οι λόγοι κυμαίνονται από την πολιτική αστάθεια και καταπίεση ως τον εθνικό αλληλοσπα-ραγμό στις χώρες καταγωγής– γίνεται όλο και πιο ασαφής. Έτσι, άν-θρωποι που αναζητούν καταφύγιο από τις πολιτικές διώξεις ενίοτε επιλέγουν την οδό της οικονομικής μετανάστευσης, νόμιμης και μη, ενώ άλλοι μετανάστες, που έχουν οικονομικά κίνητρα και εγκαταλεί-πουν τις χώρες τους εξαιτίας της υψηλής ανεργίας ή της φτώχειας, προσπαθούν να επιτύχουν το στόχο τους ζητώντας άσυλο (Wallace, 2002).

Οι κυβερνήσεις της νότιας Ευρώπης αποδείχθηκαν ιδιαίτερα ανέ-τοιμες να διαχειριστούν την εισροή μεταναστών. Μάλιστα οι μετανά-στες σε αυτές τις χώρες συνήθως φτάνουν σε κοινωνίες οι οποίες, σε μεγάλο βαθμό, αυτοπροσδιορίζονται ως πολιτισμικά και θρησκευτικά ομοιογενείς. Η νότια Ευρώπη βρέθηκε, λοιπόν, αντιμέτωπη με σημα-ντικές και απροσδόκητες προκλήσεις. Οι χώρες της νότιας Ευρώπης ανταποκρίθηκαν σταδιακά στην παρουσία των μεταναστών, αρχικά με διαδοχικά προγράμματα νομιμοποίησης των παράνομων οικονο-μικών μεταναστών και στη συνέχεια με προσπάθειες να προχωρή-σουν στην οικονομική και πολιτισμική ενσωμάτωσή τους. Περιπτώ-σεις κοινωνικών αναταραχών και κρούσματα ρατσισμού και προκατά-ληψης, που έλαβαν μεγάλη προβολή, έχουν πυροδοτήσει τον δημό-σιο διάλογο για τα πολιτιστικά και πολιτικά δικαιώματα των μετανα-στών. Σε ό,τι αφορά τα πολιτιστικά δικαιώματα των μεταναστών, σε μεγάλο βαθμό έχουν αναγνωριστεί, έστω κι αν η θεσμοποίησή τους

είναι περιορισμένη. Σε ό,τι αφορά τα πολιτικά δικαιώματα, ακολουθούν από μεγάλη απόσταση, καθώς αποτελούν σχεδόν-θέμα ταμπού για τις κοινωνίες της νότιας Ευρώπης.

Η μετανάστευση στην Ευρώπη των αρχών του 21ου αιώνα

Η αλλαγή του νέου αιώνα συνοδεύτηκε από νέες εξελίξεις στο εσωτερικό της ΕΕ και στη διεθνή σκηνή. Το ενδιαφέρον είναι ότι τόσο η Ευρωπαϊκή Επιτροπή όσο και ορισμένα κράτη-μέλη της ΕΕ είχαν ανακοινώσει μια σημαντική στροφή στην πολιτική τους όσον αφορά την προσέλκυση εξειδικευμένων και ανειδίκευτων εργαζομένων από τρίτες χώρες. Τούτο συνέβη σε μια περίοδο κατά την οποία η ανεργία μεταξύ των πολιτών της ΕΕ βρισκόταν σε υψηλά επίπεδα –περίπου 15,7 εκατομμύρια άνεργοι (το 9,2% του εργατικού δυναμικού) το 2001 (Eurostat, 2001)– και ενώ οι κοινωνικές πολιτικές είχαν επικεντρωθεί στην κατάρτιση και την ένταξη των υφιστάμενων μεταναστών. Αυτή η μεταβολή αντανάκλασε τις εντεινόμενες ανησυχίες για τον κίνδυνο ελλείψεων εργατικού δυναμικού και τη γενικότερη βιωσιμότητα του ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου (βλ. Jordan και Düvell, 2003). Παρ' ό,τι το κάθε κράτος-μέλος εστιάζει σε διαφορετικούς τομείς, είναι βέβαιο ότι βρισκόμαστε ενώπιον μιας σημαντικής αλλαγής πολιτικής στο θέμα της προσέλκυσης εργαζομένων από τρίτες χώρες.

Στην Ιταλία και την Ελλάδα, παραδείγματος χάριν, τα ποσοστά ανεργίας το 1999 κινούνταν στα επίπεδα του 11%, ενώ την ίδια χρονιά η ανεργία στην Ισπανία ξεπερνούσε το 15%. Παρ' όλα αυτά, τα τελευταία 10 με 15 χρόνια η Ιταλία υποδέχτηκε περισσότερους από 2,5 εκατομμύρια μετανάστες, η Ισπανία άλλους τόσους και η Ελλάδα σχεδόν 1,5 εκατομμύριο. Το εργατικό δυναμικό των μεταναστών απασχολείται κατά κύριο λόγο στη γεωργία, στον τουρισμό, στην ιδιωτική περίθαλψη, στον κλάδο εστίασης και στις κατασκευές. Στην Ιταλία πρέπει να προστεθεί και ο κλάδος των μικρών και μεσαίων παραγωγικών επιχειρήσεων. Παρ' ό,τι οι περισσότεροι οικονομικοί μετανάστες στις εν λόγω χώρες έφτασαν αρχικά παράνομα, η παρουσία τους έχει έκτοτε νομιμοποιηθεί με διαδοχικά προγράμματα «αμνηστίας».

Στην τελευταία δεκαετία όμως, η σχέση μετανάστευσης και αγο-

δικαιώματα, ακολου-
 σχεδόν θέμα ταμπού

του 21ου αιώνα

εξελίξεις στο εσωτε-
 είναι ότι τόσο η Ευ-
 της ΕΕ είχαν ανα-
 ις όσον αφορά την
 αζομένων από τρί-
 οποία η ανεργία με-
 επίπεδα –περίπου
 ναμικού) το 2001
 ίχαν επικεντρωθεί
 ταστών. Αυτή η
 ς για τον κίνδυνο
 βιωσιμότητα του
 ñvell, 2003). Παρ'
 : τομείς, είναι βέ-
 λανγής πολιτικής
 χώρες.

οιν, τα ποσοστά
 ώ την ίδια χρο-
 όλα αυτά, τα τε-
 ύτερους από 2,5
 η Ελλάδα σχε-
 αστών απασχο-
 την ιδιωτική πε-
 την Ιταλία πρέ-
 / παραγωγικών
 ετανάστες στις
 υσία τους έχει
 ςίας».
 υσης και αγο-

ρών εργασίας έχει περαιτέρω διαφοροποιηθεί. Χώρες με υψηλές με-
 ταναστευτικές εισροές (και σχετικά υψηλή γεννητικότητα), όπως η
 Ιρλανδία, η Κύπρος ή το Ηνωμένο Βασίλειο, γνώρισαν χαμηλά επίπε-
 δα ανεργίας (μεταξύ 5% και 6% κατά μέσον όρο στη δεκαετία του
 2000) ως το τέλος του 2008, αλλά είδαν την ανεργία να ανεβαίνει δρα-
 στικά κατά τους τελευταίους μήνες (στη διάρκεια του 2009) στο 7,5%
 στο Η.Β. και στο 11% στην Ιρλανδία.² Παράλληλα, η Γερμανία, η Γαλ-
 λία και η Ελλάδα συνεχίζουν να έχουν, όπως και παλαιότερα, σχετικά
 υψηλά επίπεδα ανεργίας (7%-8%) όπως και η Πολωνία (περίπου
 10%) και η Σλοβακία (11%).³

Συνολικά, ενώ τα επίπεδα ανεργίας έχουν βελτιωθεί την τελευταία
 δεκαετία σε σχέση με τα επίπεδα του 2000, καταγράφοντας τις θετικές
 τάσεις στις ευρωπαϊκές αγορές εργασίας, η πρόσφατη οικονομική κρί-
 ση έχει αναστρέψει τις τάσεις αυτές οδηγώντας σε δραματικές αυξή-
 σεις της ανεργίας στη Λετονία για παράδειγμα (από το 7% στο 16%),
 και στην Ισπανία (από το 11% στο 19%). Πράγματι, η ανεργία αυξήθη-
 κε σε όλες τις χώρες της ΕΕ κατά μία ή δύο ποσοστιαίες μονάδες, τόσο
 στις χώρες που υποδέχονται μετανάστες όσο και σε εκείνες που απο-
 στέλλουν. Συνολικά, σε πολλές χώρες της ΕΕ των 15, υψηλή δομική
 ανεργία συνυπήρξε με σχετικά υψηλές μεταναστευτικές εισροές, αφού
 οι μετανάστες απασχολήθηκαν σε τομείς της οικονομίας όπου υπήρχε
 έλλειψη εργατικού δυναμικού. Η παρούσα οικονομική κρίση επηρέασε
 με διαφορετικό τρόπο διαφορετικές χώρες της ΕΕ: η Βρετανία και η
 Ισπανία, που είχαν γνωρίσει δυναμική οικονομική ανάπτυξη την τελευ-
 ταία δεκαετία, βίωσαν πιο απότομη κάμψη την τελευταία χρονιά, που
 φυσικά επηρέασε τόσο την εργασιακή κατάσταση των μεταναστών οι
 οποίοι ζουν σε αυτές, όσο και τις μεταναστευτικές εισροές.

Αντίθετα, χώρες με λιγότερο δυναμικές οικονομίες κατά την τελευ-
 ταία δεκαετία, όπως η Ιταλία, ή χώρες που γνώρισαν σημαντική πλην-
 μη βιώσιμη ανάπτυξη, όπως η Ελλάδα, επηρεάστηκαν σε μικρότερο

2. Eurostat, Unemployment statistics (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>, ημερομηνία επίσκεψης 30 Ιουλίου 2009).

3. European Commission (2007-2009), Eurostat, Data in Focus (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>).

βαθμό από την οικονομική κρίση. Οι δε δείκτες της ανεργίας τους ανέβηκαν μόνο κατά μία ποσοστιαία μονάδα μεταξύ του 2008 και του 2009. Παρ' όλα αυτά, το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό στις χώρες αυτές φαίνεται να έχει επηρεαστεί δυσανάλογα πολύ, αφού απασχολείται σε τομείς της αγοράς εργασίας όπως ο τουρισμός, οι κατασκευές και η γεωργία, που είναι ιδιαίτερα ευάλωτοι σε τέτοιες διακυμάνσεις της διεθνούς οικονομίας. Αν και είναι νωρίς για να διαπιστώσουμε επιστημονικά τις επιπτώσεις της διεθνούς κρίσης στη μετανάστευση με ακρίβεια, τα στοιχεία ως σήμερα δείχνουν ότι η μετανάστευση από μακρινές χώρες, εκτός Ευρώπης, δεν έχει επηρεαστεί σημαντικά, δεδομένου ότι τα ταξίδια μεταξύ χωρών αποστολής και υποδοχής κοστίζουν ακριβά, ενώ η κρίση έχει αυξήσει την ανεργία και επιδεινώσει την οικονομική κατάσταση και στις χώρες προέλευσης των μεταναστών στην Ασία, την Αφρική και τη Λατινική Αμερική. Κινητικότητα παρουσιάζει κυρίως η ενδοευρωπαϊκή μετανάστευση, δεδομένου ότι οι ευρωπαίοι πολίτες μπορούν να κινηθούν ελεύθερα στο χώρο της ΕΕ και σε περιόδους κρίσης να αναζητήσουν εργασία στη χώρα προέλευσής τους (αυτό φαίνεται να ισχύει για ρουμάνους και βούλγαρους επιστρέφοντες μετανάστες από την Ισπανία ή πολωνούς επιστρέφοντες μετανάστες από το Η.Β.)

Ως εκ τούτου, το οικονομικό πλαίσιο γενικά, και της μετανάστευσης ειδικότερα, στην Ευρώπη, κατά την τελευταία δεκαετία, διαγράφεται ιδιαίτερα ευμετάβλητο. Στα επιμέρους κεφάλαια που ακολουθούν (κεφάλαια 5 ως 10) γίνεται φανερό πώς τόσο η διεύρυνση της ΕΕ το 2004 και το 2007 όσο και οι πρόσφατες οικονομικές εξελίξεις επηρεάζουν τις διαδρομές κοινωνικής και οικονομικής ένταξης των μεταναστών στην Ελλάδα.

Μια δεύτερη αλλαγή που έχει επηρεάσει το συνολικό κοινωνικό πλαίσιο της μετανάστευσης διεθνώς, και ειδικά στην Ευρώπη, σχετίζεται με τις τρομοκρατικές επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 στο Διεθνές Κέντρο Εμπορίου και το Πεντάγωνο των ΗΠΑ. Μια άμεση συνέπεια υπήρξε η όξυνση των σχετιζόμενων με τη μετανάστευση ανησυχιών περί της εθνικής ασφάλειας. Ο φόβος, δικαιολογημένος ή μη, ότι η παράνομη μετανάστευση προσλαμβάνει ανεξέλεγκτες διαστάσεις εκφραζόταν και πριν την 11η Σεπτεμβρίου από πολιτικούς και μέσα ενημέρωσης. Όμως ο αντίκτυπος της 11ης Σεπτεμβρίου για τις πολιτι-

κές μετανάστευσης περιέπλεξε ακόμα περισσότερο τον σχετικό διάλογο, προσθέτοντας νέες διαστάσεις. Ο απλοποιημένος και ενίοτε απλοϊκός δημόσιος λόγος άφηνε να εννοηθεί ότι η μετανάστευση, αν όχι η ίδια η παγκοσμιοποίηση, συνοδεύεται από τον κρυφό κίνδυνο της τρομοκρατίας και άρα συνιστά απειλή για την εθνική ασφάλεια. Οι νέες τρομοκρατικές βομβιστικές επιθέσεις στη Μαδρίτη, το Μάρτιο του 2003, και στο Λονδίνο, τον Ιούλιο του 2005, ήρθαν να επικυρώσουν εμμέσως την αντίληψη ότι οι μετανάστες αποτελούν εν δυνάμει «απειλή» για την ευημερία και συνοχή των δυτικών κοινωνιών. Οδήγησαν επίσης στην αντίληψη ότι οι λέξεις «μουσουλμάνος» και «μετανάστης» είναι σχεδόν συνώνυμες. Εξυπακούεται ότι αυτού του είδους τα στερεότυπα παραβλέπουν την τεράστια ποικιλομορφία των μεταναστευτικών πληθυσμών και συνθηκών διαβίωσης στα 27 κράτη-μέλη της ΕΕ.

Μετανάστευση και παγκόσμια αγορά εργασίας

Είναι απαραίτητο να επισημάνουμε, πέρα από το γενικότερο γεωπολιτικό και κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο της μετανάστευσης στην Ελλάδα και την Ευρώπη, και ορισμένα γενικότερα χαρακτηριστικά των σύγχρονων μεταναστευτικών ρευμάτων –που αφορούν κυρίως τα τελευταία 15 χρόνια– τα οποία θεωρούνται από τους περισσότερους καινοφανή (King, 2002). Η εντεινόμενη στη μεταπολεμική περίοδο ανισότητα μεταξύ παγκόσμιου Βορρά και παγκόσμιου Νότου έχει οδηγήσει στην αλλαγή των δομών των αγορών εργασίας διεθνώς.⁴ Η σύγχρονη παγκόσμια οικονομία χαρακτηρίζεται από εντεινόμενο κατακερματισμό των αγορών εργασίας. Γενικά παρατηρείται μια τάση προς πόλωση της μετανάστευσης στα χαμηλότερα και υψηλότερα κλιμάκια της αγοράς εργασίας (βλ. επίσης π.χ. Jordan και Düvell, 2003). Τα εμπόδια που ορθώνονται στη μετανάστευση των επαγγελματιών υψηλής εξειδίκευσης είναι χαμηλά. Σε απόλυτους αριθμούς, όμως, η μετανάστευση εργαζομένων υψηλής εξειδίκευσης παραμένει

4. Για μια πληρέστερη συζήτηση των σχετικών ζητημάτων βλ. Τριανταφυλλίδου και Γρώπτα (2009), κεφάλαιο 1.

σε χαμηλά επίπεδα. Στο άλλο άκρο του φάσματος, στα χαμηλότερα στρώματα της αγοράς εργασίας, αναρίθμητες διευθετήσεις επιτρέπουν, ανέχονται ή διευκολύνουν τη μετανάστευση και προσωρινή παραμονή αλλοδαπών εργαζομένων.

Οι δομές των αγορών εργασίας, όσον αφορά στην προσφορά και τη ζήτηση εργατικού δυναμικού (γηγενούς και μεταναστευτικού), σε συνδυασμό με τα χαμηλά μεταφορικά κόστη, ευνοούν τις παντός είδους νόμιμες και παράνομες εργασιακές διευθετήσεις προσωρινού χαρακτήρα.

Συμβάλλουν δε στη μεταβολή της συμμετοχής των δύο φύλων στο μεταναστευτικό φαινόμενο. Πολλές από τις θέσεις εργασίας «β' κατηγορίας» προσφέρονται σε νοικοκυριά και σε τομείς που συνδέονται παραδοσιακά με γυναίκες. Έτσι, οι γυναίκες έχουν μετατραπεί οι ίδιες σε ενεργούς δρώντες του μεταναστευτικού φαινομένου και δεν θεωρούνται πλέον απλώς «εξαρτώμενα μέλη» των συζύγων τους που είχαν μεταναστεύσει για να βρουν εργασία, φέρνοντας αργότερα στη χώρα υποδοχής τις γυναίκες και τα παιδιά τους (Anderson, 2000· Anthias και Lazaridis, 2000· Kofman κ.ά., 2000· Salih, 2001· Tastsoglou και Alipranti, 2003· Zontini, 2004).

Άλλες μορφές προσωρινής μετανάστευσης, που καταγράφονται κυρίως στην κεντρική και την ανατολική Ευρώπη και σε περιοχές της Μεσογείου, περιλαμβάνουν την *κυκλική μετανάστευση* (shuttle migration) (επαναλαμβανόμενα διαστήματα διαμονής, διάρκειας λίγων μόνο μηνών και συνήθως για άτυπη εργασία) ή τη *μετανάστευση τύπου «βαλίτσας»* (suitcase migration) (επαναλαμβανόμενα ταξίδια διάρκειας λίγων ημερών ή εβδομάδων, κυρίως για εμπορικές και μικροεπιχειρηματικές δραστηριότητες) και άλλες, μικρής κλίμακας, εμπορικές και επιχειρηματικές δραστηριότητες που συνδέονται με την άνθηση των «οικονομιών του παζαριού» στην κεντρική και την ανατολική Ευρώπη, καθώς και στην ευρύτερη λεκάνη της Μεσογείου.

Οι συγκεκριμένες μορφές μετανάστευσης έχουν τις ρίζες τους σε προϋπάρχουσες κρατικές και οικονομικές δομές, όπως η «μαύρη αγορά» επί κομμουνισμού και οι παραδοσιακές υπαίθριες αγορές των χωρών της Μεσογείου. Ευνοούνται δε ακόμα περισσότερο από τις τρέχουσες διεργασίες οικονομικής και πολιτικής μετάβασης στις περιοχές αυτές, διεργασίες που συχνά οδηγούν τους πληθυσμούς

στην ανακάλυψη νέων μορφών μετακίνησης και οικονομικής δραστηριότητας, ακόμα και όταν η νόμιμη μετανάστευση, με την πιο «παραδοσιακή» έννοια του όρου, είναι αδύνατη (λόγω περιορισμών στη μεταναστευτική πολιτική) ή ανεπιθύμητη (λόγω δεύτερης εργασίας ή της λήψης κοινωνικών παροχών στην πατρίδα).

Επίσημοι ορισμοί και κοινωνικές πραγματικότητες: ποιοι θεωρούνται μετανάστες;

Για να κατανοήσουμε καλύτερα την ελληνική πραγματικότητα χρειάζεται να ρίξουμε μια ματιά στους ορισμούς και στα καθεστώτα που διέπουν τη μετανάστευση μεταξύ των κρατών-μελών της ΕΕ. Πράγματι, αυτά διαφέρουν πολύ μεταξύ τους, ενώ η στατιστική απεικόνιση του φαινομένου υπακούει περισσότερο στις εθνικές σκοπιμότητες, παρά σε διεθνή πρότυπα. Τυποποιημένοι και άριστα υπομνηματισμένοι πίνακες, όπως αυτοί που έχει δημοσιεύσει ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ), είναι μεν εξαιρετικά χρήσιμοι για την επιστημονική κοινότητα, υποδηλώνουν όμως και μια δυνατότητα σύγκρισης η οποία στην πραγματικότητα είναι πλασματική. Μπαίνει, δηλαδή, κανείς στον πειρασμό να προχωρήσει σε ερμηνείες των διαθέσιμων δεδομένων, χωρίς να κατανοεί πλήρως το εκάστοτε εθνικό πλαίσιο.

Κάθε κράτος-μέλος της ΕΕ ακολουθεί, σε μεγάλο βαθμό, τα δικά του πρότυπα σε ό,τι αφορά τα πολιτικά δικαιώματα των μεταναστών (κατ' επέκταση και τις δικές του πολιτικές πολιτογράφησης) και υιοθετεί τη δική του «εθνική φιλοσοφία» αναφορικά με το ζήτημα της ενσωμάτωσης (Favell, 1998). Όλα αυτά επηρεάζουν, φυσικά, και τα στατιστικά στοιχεία που αφορούν τη μετανάστευση (Grieco, 2002). Μάλιστα, κάθε χώρα υποδοχής ακολουθεί το δικό της σύστημα στατιστικής καταγραφής της μετανάστευσης.

Ορισμένες χώρες περιλαμβάνουν στους μετανάστες όλους όσοι έχουν γεννηθεί στο εξωτερικό, ενώ άλλα κράτη παρακολουθούν μόνον τους κατοίκους με ξένη υπηκοότητα. Σε ορισμένες χώρες, μετά την πολιτογράφησή τους, οι μετανάστες διαγράφονται αυτόματα από τις σχετικές στατιστικές (αυτό συμβαίνει, για παράδειγμα, στη Γερμανία και τη Βρετανία), ενώ άλλες χώρες τηρούν πιο «ολοκληρωμένα» αρχεία,

που καταγράφουν τους γηγενείς πολίτες, τους πολίτες με ξένη καταγωγή και όσους δεν είναι πολίτες (όπως η Γαλλία και η Ολλανδία).

Αν και μια λεπτομερής εξέταση των ορισμών και των κατηγοριών της μετανάστευσης υπερβαίνει τους στόχους αυτού του κεφαλαίου⁵, θα παρουσιάσουμε εδώ έναν βασικό ορισμό της διεθνούς μετανάστευσης και τις πιο σημαντικές κατηγορίες που περιλαμβάνει.

Κατά βάση ορίζουμε ως μετανάστες τους γεννηθέντες στο εξωτερικό και τους άμεσους απογόνους τους, δηλαδή τους μετανάστες πρώτης και δεύτερης γενιάς. Κρίνουμε όμως σκόπιμο, λόγω των περιορισμών που σχετίζονται με τις βάσεις δεδομένων, να επισημάνουμε στον αναγνώστη τα προβλήματα αυτής της επιλογής και να εξετάσουμε τα σημεία όπου συμπίπτει και αποκλίνει από εναλλακτικούς ορισμούς.

Γεννημένοι στο εξωτερικό και γηγενείς

Η διάκριση ανάμεσα σε «γεννημένους στο εξωτερικό» και «γηγενείς» κατοίκους είναι η πιο διαδεδομένη κατηγοριοποίηση στη μελέτη της μετανάστευσης. Σύμφωνα με αυτή, ως μετανάστες ορίζονται τα άτομα που άλλαξαν τόπο κατοικίας βγαίνοντας από τα σύνορα της χώρας καταγωγής τους. Ουσιαστικά, το καθοριστικό κριτήριο είναι η προσωπική μεταναστευτική εμπειρία.

Σε πολλές κοινωνιολογικές μελέτες, οι γεννημένοι στο εξωτερικό ονομάζονται «μετανάστες πρώτης γενιάς», ενώ οι απόγονοί τους, οι οποίοι έχουν γεννηθεί στη χώρα υποδοχής ή μετανάστευσαν με τους γονείς τους σε μικρή ηλικία, ονομάζονται «μετανάστες δεύτερης γενιάς».

Αλλοδαποί και πολίτες μέσω πολιτογράφησης

Η διάκριση ανάμεσα σε αλλοδαπούς και ημεδαπούς παραμένει το πιο συχνό κριτήριο για τη στατιστική καταγραφή της μετανάστευσης. Είναι συνήθως κατάλληλο για τη μέτρηση των νέων μεταναστευτικών εισροών, πάσχει όμως όταν αυξάνεται ο αριθμός των πολιτογραφήσεων και της απόκτησης της υπηκοότητας λόγω γέννησης. Επειδή το

5. Για περισσότερα βλ. Τριανταφυλλίδου και Γρώπα (2009), κεφάλαιο 1.

ολίτες με ξένη κατα-
αι η Ολλανδία).

και των κατηγοριών
ού του κεφαλαίου⁵,
ς διεθνούς μετανά-
ριλαμβάνει.

θέντες στο εξωτερι-
ς μετανάστες πρώ-
λόγω των περιορι-
επιστημόνουμε στον
ι να εξετάσουμε τα
ικούς ορισμούς.

κό» και «γηγενείς»
ση στη μελέτη της
ορίζονται τα άτομα
ύνορα της χώρας
ριο είναι η προσω-

στο εξωτερικό ονο-
ονοί τους, οι οποίοι
αν με τους γονείς
ρης γενιάς».

ς παραμένει το πιο
ετανάστευσης. Εί-
μεταναστευτικών
ων πολιτογραφή-
νισης. Επειδή το

009), κεφάλαιο 1.

καθεστώς απόκτησης υπηκοότητας διαφέρει πολύ ανάμεσα στα κρά-
τη-μέλη της ΕΕ, το κριτήριο της υπηκοότητας περιγράφει σε κάθε χώρα
ρα τελείως διαφορετικές πτυχές της μετανάστευσης.

Ομογενείς

Κατά την είσοδό τους στη χώρα υποδοχής, οι περισσότεροι μετανά-
στες έχουν ξένη υπηκοότητα. Στις εξαιρέσεις περιλαμβάνονται οι ομο-
γενείς, που αποκτούν με προνομιακούς όρους την υπηκοότητα αμέ-
σως μετά την άφιξή τους στη χώρα προορισμού. Αυτό ισχύει, για πα-
ράδειγμα, για τους γερμανικούς πληθυσμούς που ζουν στις χώρες
της κεντρικής και της ανατολικής Ευρώπης ή της Κοινοπολιτείας Ανε-
ξάρτητων Κρατών (ΚΑΚ) (Münz και Ulrich, 1998), αλλά και για τους έλ-
ληνες Πόντιους από τις πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες της Γεωργίας,
της Αρμενίας, του Καζακστάν και της Ρωσίας (Triandafyllidou και
Veïkou, 2002). Παρόμοια, όχι όμως πανομοιότυπη, είναι η περίπτω-
ση των κατοίκων πρώην αποικιών που βρίσκονται σε περίοδο μετά-
βασης, όπως οι Σουριναμέζοι, στην περίπτωση της Ολλανδίας, οι πο-
λίτες της Κοινοπολιτείας, στην περίπτωση της Βρετανίας, και οι Αλγε-
ρινοί, στην περίπτωση της Γαλλίας. Οι περιπτώσεις αυτές συνδέονται
συνήθως με ιδιαίτερες ιστορικές συνθήκες.

Πολιτογράφηση και η διάκριση πρώτης και δεύτερης γενιάς

Είναι κοινή πρακτική μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών να παρέχεται
δικαίωμα πολιτογράφησης στους μετανάστες μετά την παρέλευση
μιας προκαθορισμένης ελάχιστης χρονικής περιόδου. Η περίοδος αυ-
τή συνήθως διαφέρει από χώρα σε χώρα και κυμαίνεται, στις περισ-
σότερες περιπτώσεις, από τα πέντε ως τα δέκα έτη διαμονής στη χώ-
ρα υποδοχής και εφόσον πληρούνται συγκεκριμένες προϋποθέσεις.
Σε ορισμένες χώρες, οι προϋποθέσεις αυτές σχετίζονται κυρίως με
κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες. Σε άλλες χώρες, υφίστανται και
πολιτισμικού τύπου προϋποθέσεις, όπως η γλωσσική επάρκεια, η
εξοικείωση με τα έθιμα και τις παραδόσεις της χώρας εγκατάστασης
ή/και η ύπαρξη δεσμών με τη χώρα. Άλλες χώρες επιτρέπουν την κα-
τοχή διπλής υπηκοότητας και άλλες όχι. Οι όροι και οι διαδικασίες που

διέπουν το καθεστώς πολιτογράφησης επηρεάζουν το ποσοστό των μεταναστών που γίνονται πολίτες μέσω πολιτογράφησης.

Λόγω των πολιτικών και πρακτικών πολιτογράφησης, η κοινωνιολογική διάκριση ανάμεσα σε μετανάστες και αλλοδαπούς είναι δυσχερής. Αφού ορισμένοι μετανάστες πρώτης γενιάς πολιτογραφούνται, δεν είναι όλοι οι μετανάστες αλλοδαποί. Παράλληλα, ενώ ορισμένοι κάτοικοι χωρίς πολιτικά δικαιώματα δεν έχουν βιώσει οι ίδιοι τη μεταναστευτική εμπειρία, έχοντας γεννηθεί για παράδειγμα στη χώρα εγκατάστασης των γονέων τους (δηλαδή στη χώρα υποδοχής), μπορεί να μην έχουν δικαίωμα απόκτησης της υπηκοότητας της χώρας αυτής. Συνοψίζοντας, οι πολιτικές πολιτογράφησης επηρεάζουν καιρία τους ορισμούς και τα στατιστικά στοιχεία που αφορούν τον πληθυσμό των μεταναστών σε κάθε χώρα.

Καθεστώς και προοπτικές διαμονής

Θεωρητικά διαχωρίζουμε τους μετανάστες (έχοντες δικαίωμα μόνιμης διαμονής) από τους μη μετανάστες (έχοντες δικαίωμα προσωρινής διαμονής). Η διάκριση αυτή σημαίνει ότι οι μη μετανάστες φεύγουν από τη χώρα έπειτα από ορισμένο διάστημα, σε αντίθεση με τους μετανάστες που φτάνουν στη χώρα για να εγκατασταθούν μόνιμα. Όμως, στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, ελάχιστοι μετανάστες είχαν εξαρχής άδεια μόνιμης διαμονής. Επιπλέον, οι εθνικές πολιτικές διαφέρουν όχι μόνο ως προς τους κανόνες που διέπουν την απονομή υπηκοότητας, αλλά και σε σχέση με το νομικό καθεστώς των μεταναστών. Σε ορισμένες χώρες, όπως η Ιρλανδία και η Ελλάδα (Kassimis και Kassimi, 2004· Ruhs, 2004), η κατηγορία των μακροχρόνιων μεταναστών είναι πολύ νέα, καθώς η ανάγκη για τη δημιουργία της στο πλαίσιο της μεταναστευτικής πολιτικής προέκυψε μόλις την τελευταία δεκαετία.

Στην πραγματικότητα, η διάκριση ανάμεσα σε προσωρινούς και μακροχρόνιους ή μόνιμους μετανάστες αντανακλά την αυτοαντίληψη της εκάστοτε κοινωνίας υποδοχής και τους στόχους της μεταναστευτικής πολιτικής της και έχει ελάχιστη σχέση με τις πραγματικές μεταναστευτικές διαδικασίες. Οι μεταναστευτικές πολιτικές αλλάζουν συχνά, προσαρμοζόμενες στις τάσεις και τις πραγματικότητες της μετανάστευσης, αλλά και στα θεωρούμενα συμφέροντα της κοινωνίας υποδοχής. Έτσι,

ζουν το ποσοστό των
ράφησης.

ράφησης, η κοινωνιο-
δαπούς είναι δυσχε-
ς πολιτογραφούνται,
ληλα, ενώ ορισμένοι
ώσει οι ίδιοι τη μετα-
ράδειγμα στη χώρα
ρα υποδοχής), μπο-
κότητας της χώρας
της επηρεάζουν και
υ αφορούν τον πλη-

ες δικαίωμα μόνιμης
αίωμα προσωρινής
νάστες φεύγουν από
εση με τους μετανά-
ι μόνιμα. Όμως, στις
άστες είχαν εξαρχής
ατικές διαφέρουν όχι
νομή υπηκοότητας,
ναστών. Σε ορισμέ-
s και Kassimi, 2004:
ναστών είναι πολύ
πλαίσιο της μετανα-
εκαετία.

ροσωρινούς και μα-
ν αυτοαντίληψη της
ης μεταναστευτικής
ατικές μεταναστευτι-
άζουν συχνά, προ-
ης μετανάστευσης,
ς υποδοχής. Έτσι,

μετανάστες που έφτασαν με συμφωνίες τύπου «εκ περιτροπής μετανά-
στευση» απέκτησαν δικαίωμα αόριστης διαμονής και μετανάστες χω-
ρίς χαρτιά νομιμοποιήθηκαν. Υπό το πρίσμα αυτό, οι κατηγοριοποιή-
σεις των μεταναστών δεν συνεπάγονται κάποια υπόθεση σχετικά με τη
μελλοντική μεταναστευτική συμπεριφορά τους. Κάθε κατηγορία συνδέ-
εται με το νομικό καθεστώς των μεταναστών στη χώρα υποδοχής.

Αυτή η σύντομη επισκόπηση των εναλλακτικών ορισμών και τυπο-
λογιών των μεταναστών αποκαλύπτει αφενός πόσο σύνθετη είναι η
πραγματικότητα στα κράτη-μέλη της ΕΕ και αφετέρου τις διαφορές
από χώρα σε χώρα και ανάμεσα στους επίσημους ορισμούς και στις
αντιλήψεις της κοινής γνώμης ή στις κοινωνιολογικές (ερευνητικές)
έννοιες που αφορούν τους μετανάστες.

Ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική

Η μετανάστευση στην Ελλάδα του 21ου αιώνα θα πρέπει να αναλυθεί
και υπό το πρίσμα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Ένα μοναδικό χα-
ρακτηριστικό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ως κοινωνικοπολιτικής οντό-
τητας, είναι η διεύρυνση των συνόρων της. Η ένταξη δέκα νέων κρα-
τών-μελών το Μάιο του 2004 και δύο ακόμα το 2007 ανέδειξε ακόμη
περισσότερο τον δυναμικό χαρακτήρα της ΕΕ και ταυτόχρονα άλλαξε
τη νομική ορολογία όσον αφορά τον ορισμό του διεθνούς μετανάστη
στην επικράτεια της ΕΕ. Ωστόσο, οι δημόσιες αντιλήψεις για την ταυ-
τότητα του «extracomunitario» (του πολίτη τρίτης χώρας) αλλάζουν
με βραδύτερο ρυθμό. Στο μεταξύ η ΕΕ συνεχίζει να διευρύνεται προς
τα Βαλκάνια και ίσως και προς την Τουρκία.

Αυτή όμως η περιεκτική φύση της Ένωσης εγείρει μια σειρά από
ζητήματα ταυτότητας που σχετίζονται τόσο με την έννοια της «ευρω-
παικότητας», δηλαδή της ευρωπαϊκής ταυτότητας, όσο και με τις εθني-
κές ταυτότητες των κρατών-μελών και των μειονοτήτων στο εσωτερι-
κό τους. Η διαδικασία οικοδόμησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης προλει-
αίνει το έδαφος για μια τριπολική ταυτότητα, όπου οι υφιστάμενες
μορφές συλλογικού προσδιορισμού θα πρέπει να επανεξεταστούν
και να οριστούν εκ νέου. Στο πεδίο αυτό αναδεικνύεται η συνύπαρξη
τριών επιπέδων ταυτότητας και διακυβέρνησης: του υπερεθνικού ή

ευρωπαϊκού επιπέδου, της εθνικής σφαίρας κάθε κράτους-μέλους και του τοπικού-περιφερειακού πλαισίου, που περιλαμβάνει τις μειονότητες και τις κοινότητες των μεταναστών. Στο πλαίσιο αυτό αμφισβητείται η κυριαρχία του έθνους-κράτους ως πολιτικού δρώντα και της εθνικής ταυτότητας ως πρωτεύουσας μορφής συλλογικού προσδιορισμού (Zapata-Barrero, 2001).

Η διαδικασία του εξευρωπαϊσμού επηρεάζει τις κοινότητες των μεταναστών και τις μειονότητες της Ευρώπης και άμεσα αλλά και μέσω των καναλιών των επιμέρους εθνικών κρατών. Πρώτα και κύρια, η Συνθήκη του Άμστερνταμ (ΣΑ) έχει ενσωματώσει τις πολιτικές μετανάστευσης στη Συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας υπό τον τίτλο IV «Θεωρήσεις εισόδου, άσυλο, μετανάστευση και άλλες πολιτικές που σχετίζονται με την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων» (Hailbronner, 1998). Η ΣΑ, τροποποιώντας τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ), δηλώνει (άρθρο 2) ότι ένας από τους στόχους της ΕΕ είναι

να διατηρήσει και να αναπτύξει την Ένωση ως χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης, μέσα στον οποίο εξασφαλίζεται η ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων σε συνδυασμό με κατάλληλα μέτρα όσον αφορά τους ελέγχους στα εξωτερικά σύνορα, το άσυλο [και] τη μετανάστευση.

Με τον τρόπο αυτό, μια αρμοδιότητα που προηγουμένως ανήκε στο πεδίο κοινού ενδιαφέροντος των κρατών-μελών μετατρέπεται σε στόχο της πολιτικής της ΕΕ. Παρ' όλα αυτά, η ΣΑ διασφαλίζει την ισορροπία ανάμεσα στη σφαίρα αρμοδιοτήτων των κρατών-μελών και την υπερεθνική διακυβέρνηση, θέτοντας όρια στη δικαιοδοσία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου (ΕΔ) ως προς τις πολιτικές μετανάστευσης, τα οποία δεν υφίστανται σε άλλους τομείς (άρθρο 68 της Συνθήκης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας· βλ. επίσης Stetter, 2000: 95). Η εξέταση των νομικών και θεσμικών λεπτομερειών των προβλέψεων της ΣΑ, οι οποίες αφορούν τη μετανάστευση, υπερβαίνει τους σκοπούς αυτού του βιβλίου. Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι με την επικύρωση της Συνθήκης της Λισαβόνας, το 2009, ανοίγεται και για τα ζητήματα μετανάστευσης η προοπτική πλήρους «κοινοτικοποίη-

ράτους-μέλους και βάνει τις μειονότητες αυτό αμφισβητεί-ύ δρώντα και της ογικού προσδιορι-

κοιότητες των με-σα αλλά και μέσω ρώτα και κύρια, η ; πολιτικές μετανά-ταϊκής Κοιότητας νάστευση και άλ-λοφορία των προ-χς τη Συνθήκη για ότι ένας από τους

ύρο ελευθερίας, ξασφαλίζεται η τμό με κατάλλη-ικικά σύνορα, το

μμένως ανήκε στο ατρέπεται σε στό-αλίζει την ισορρο-ών-μελών και την οδοσία του Ευρω-ετανάστευσης, τα της Συνθήκης για της Stetter, 2000: ειών των προβλέ-, υπερβαίνει τους μειωθεί ότι με την , ανοίγεται και για ς «κοινοτικοποίη-

σής» τους και μετατοπίζεται πλέον οριστικά το κέντρο βάρους από τη διακυβερνητική συνεργασία για την υπεράσπιση ενός κοινού συμφέροντος στην υπερεθνική διακυβέρνηση.

Η Γενική Διεύθυνση για την Ελευθερία, την Ασφάλεια και τη Δικαιοσύνη (DG FSJ) έχει πλέον αναπτύξει τους βασικούς άξονες της κοινής μεταναστευτικής πολιτικής στην ΕΕ (http://europa.eu.int/pol/justice/index_en.htm). Ανάμεσα στις πρόσφατες εξελίξεις ξεχωρίζουμε τις Οδηγίες του Συμβουλίου για την οικογενειακή επανένωση και το νομικό καθεστώς των διαμενόντων μακράς διαρκείας, τις κοινές διαδικασίες ασύλου και τις κοινές προσπάθειες καταπολέμησης της παράνομης μετανάστευσης. Έπειτα από μακρά και άκαρπη διαπραγμάτευση, η πρόταση για μια κοινή πολιτική διαχείρισης της οικονομικής μετανάστευσης (τόσο για τους μισθωτούς, όσο και για τους ελεύθερους επαγγελματίες) βρίσκεται και πάλι στο στάδιο της διαβούλευσης, αφού υιοθετήθηκαν επί μέρους Οδηγίες για συγκεκριμένες κατηγορίες εργαζομένων όπως οι φοιτητές, οι ερευνητές και οι εκπαιδευόμενοι. Συνοψίζοντας, έγιναν ουσιαστικά βήματα στην οικοδόμηση κοινής ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής, η πρόοδος όμως συχνά χαρακτηρίζεται από τη λογική του χαμηλότερου κοινού παρονομαστή. Οι προτάσεις Οδηγιών γίνονται κατά κανόνα πιο άνευρες στις διαπραγματεύσεις των κρατών-μελών που επιδιώκουν την προστασία των εθνικών τους συμφερόντων και των εθνικών πολιτικών μετανάστευσης (βλ. επίσης Triandafyllidou 2009).

Θεωρητικές προσεγγίσεις και η ελληνική περίπτωση

Η μελέτη της μετανάστευσης στην Ελλάδα και την Ευρώπη απαιτεί όχι μόνον την κατανόηση του ευρύτερου γεωπολιτικού και κοινωνικοοικονομικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο διαμορφώνεται, αλλά και την εξοικείωση με τα βασικότερα θεωρητικά μοντέλα που εξηγούν τη διεθνή μετανάστευση (βλ. Massey κ.ά., 1993· Massey, 1999· Portes, 1997). Αν και οι περισσότερες μελέτες υπογραμμίζουν ότι το ισχυρό γενικό κίνητρο για τη μετακίνηση από μια χώρα σε μια άλλη είναι η επιθυμία του μετανάστη για τη βελτίωση της οικονομικής του κατάστασης, η κάθε θεωρητική προσέγγιση δίνει έμφαση σε διαφορετι-

κούς παράγοντες για να εξηγήσει τόσο γιατί ξεκινούν οι μεταναστευτικές ροές, όσο και γιατί συνεχίζονται ακόμα και αν οι αρχικές αιτίες που τις προκάλεσαν διαφοροποιηθούν.

Στις ενότητες που ακολουθούν θα παρουσιάσουμε τα βασικά σημεία της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας (στο μικρο- και μακρο-επίπεδο), τη θεωρία των νέων οικονομικών της μετανάστευσης και τη θεωρία της διττής ή κατατμημένης αγοράς εργασίας. Επίσης θα συζητήσουμε τη θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων, τη θεσμική θεωρία και τη θεωρία των δικτύων.

✓ Νεοκλασική οικονομική θεωρία

Η νεοκλασική οικονομική θεωρία (neoclassical economics) αρχικά επικεντρώθηκε στη μακροοικονομική προσέγγιση (macro theory) εστιάζοντας στο ρόλο των αγορών εργασίας στη μετακίνηση των μεταναστών. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, η διεθνής μετανάστευση προκαλείται από τις γεωγραφικές διαφορές στην προσφορά και τη ζήτηση εργασίας. Οι χώρες με σχετικά υψηλή διαθεσιμότητα σε εργατικό δυναμικό, σε σχέση με τις επενδύσεις οικονομικού κεφαλαίου, παρουσιάζουν χαμηλό σημείο εξισορρόπησης του επιπέδου των μισθών. Αντίθετα, οι χώρες με υψηλή επένδυση κεφαλαίου και χαμηλή προσφορά σε εργατικό δυναμικό έχουν υψηλό σημείο εξισορρόπησης των μισθών. Επομένως, η διεθνής μετανάστευση προκαλείται από τις διαφορές στα επίπεδα μισθών μεταξύ χωρών. Οι μετανάστες εγκαταλείπουν χώρες με χαμηλούς μισθούς για να μεταβούν σε χώρες με υψηλούς μισθούς. Συνέπεια της μετανάστευσης είναι η μείωση του διαθέσιμου εργατικού δυναμικού στη χώρα προέλευσης και η άνοδος των επιπέδων των μισθών. Αντίστοιχα, η προσφορά εργασίας στη χώρα εγκατάστασης αυξάνει και οι μισθοί μειώνονται.

Η μετακίνηση του εργατικού δυναμικού βρίσκει το ανεστραμμένο είδωλό της στη μετακίνηση του κεφαλαίου. Η σχετική έλλειψη κεφαλαίου στις χώρες με χαμηλά επίπεδα επένδυσης προσφέρει υψηλό ποσοστό κέρδους στις επενδύσεις εκεί. Αυτού του είδους η μετακίνηση επενδυτικού κεφαλαίου συνοδεύεται και από μετακίνηση μεταναστών υψηλής εξειδίκευσης. Εδώ όμως μιλάμε μάλλον για μετακίνηση ανθρώπινου κεφαλαίου, παρά για μετανάστευση εργατικού δυναμικού.

εκινούν οι μεταναστευτικές αιτίες που

διάσουμε τα βασικά ση-
το μικρο- και μακρο-επί-
ετανάστευσης και τη θε-
σίως. Επίσης θα συζητή-
των, τη θεσμική θεωρία

cal economics) αρχικά
έγγιση (macro theory)
στη μετακίνηση των με-
διεθνής μετανάστευση
στην προσφορά και τη
διαθεσιμότητα σε εργα-
οικονομικού κεφαλαίου,
ς του επιπέδου των μι-
η κεφαλαίου και χαμηλή
λό σημείο εξισορρόπη-
νάστευση προκαλείται
χωρών. Οι μετανάστες
να μεταβούν σε χώ-
ιστευσής είναι η μείωση
ύρα προέλευσης και η
χα, η προσφορά εργα-
σθοί μειώνονται.

ικει το ανεστραμμένο εί-
ετική έλλειψη κεφαλαίου
ροσφέρει υψηλό ποσο-
υ είδους η μετακίνηση
μετακίνηση μεταναστών
λον για μετακίνηση αν-
εργατικού δυναμικού.

Τα βασικά σημεία της θεωρίας αυτής συνοψίζονται ως εξής:

- Η διεθνής μετανάστευση εργαζομένων οφείλεται στις διαφορές στα επίπεδα μισθών μεταξύ χωρών.
- Η εξάλειψη αυτών των διαφορών δίνει τέλος στη διεθνή μετακίνηση εργατικού δυναμικού. Μετανάστευση εργαζομένων δεν μπορεί να συμβεί αν δεν υπάρχουν τέτοιες διαφορές στις αποδοχές.
- Οι διεθνείς ροές ανθρώπινου δυναμικού –εργαζομένων υψηλής εξειδίκευσης– ανταποκρίνονται σε υψηλά επίπεδα αποδόσεων κεφαλαίου, οικονομικού και ανθρώπινου. Η μετακίνηση εργαζομένων υψηλής εξειδίκευσης συχνά ακολουθεί την αντίθετη πορεία από αυτήν της οικονομικής μετανάστευσης εν γένει.
- Οι αγορές εργασίας είναι οι βασικοί μηχανισμοί που επηρεάζουν τη διεθνή μετανάστευση. Άλλου είδους αγορές δεν ασκούν ιδιαίτερη επιρροή στις μεταναστευτικές ροές.
- Για να διαχειριστούν τη μετανάστευση οι κυβερνήσεις, πρέπει να προσπαθήσουν να ρυθμίσουν ή να επηρεάσουν την αγορά εργασίας, τη δική τους και των χωρών προέλευσης.

Στα πλαίσια της νεοκλασικής οικονομικής θεωρίας αναπτύχθηκε και το μικρο-επίπεδο ανάλυσης (micro theory). Η μικρο-προσέγγιση στη νεοκλασική οικονομική θεωρία στηρίζεται επίσης στην έννοια του κεφαλαίου, του ανθρώπινου και του οικονομικού κεφαλαίου. Οι εργαζόμενοι μεταβαίνουν σε χώρες/αγορές εργασίας όπου το ατομικό τους ανθρώπινο κεφάλαιο αποδίδει μεγαλύτερα κέρδη. Με άλλα λόγια, πηγαίνουν εκεί όπου οι ικανότητες και τεχνικές γνώσεις τους αποδίδουν καλύτερα από πλευράς αποδοχών.

Ωστόσο, η νεοκλασική οικονομική θεωρία σημειώνει ότι για να μεταναστεύσουν σε μέρη υψηλής απόδοσης του ανθρώπινου κεφαλαίου τους, πρέπει πρώτα να επενδύσουν σε χρηματικό κεφάλαιο: σε έξοδα ταξιδιού, σε έξοδα συντήρησής τους για το χρόνο κατά τον οποίο μετακομίζουν και αναζητούν εργασία, για τις δυσκολίες που θα συναντήσουν στην προσαρμογή τους στη νέα αγορά εργασίας, την προσπάθεια για την εκμάθηση μιας νέας γλώσσας και μιας νέας κουλτούρας, και το ψυχολογικό κόστος της απομάκρυνσης από τους δικούς τους και της απόκτησης νέου κοινωνικού περιγύρου.

Σύμφωνα με τη νεοκλασική θεωρία, οι άνθρωποι που ετοιμάζονται να μεταναστεύσουν συνυπολογίζουν τα κόστη και τα προσδοκώμενα οφέλη της μετανάστευσης και αποφασίζουν με βάση την ορθή λογική. Υπολογίζουν ποιος προορισμός θα τους παράσχει τα μεγαλύτερα οφέλη σε ένα συγκεκριμένο χρονικό πλαίσιο.

Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι ο υπολογισμός του κόστους και του οφέλους, και η απόφαση λαμβάνονται με βάση τις «προσδοκώμενες απολαβές στη χώρα προορισμού» και όχι με τις πραγματικές απολαβές τις οποίες ο μετανάστης δεν γνωρίζει εκ των προτέρων. Ο υπολογισμός αφορά τη διαφορά μεταξύ προσδοκώμενων απολαβών στη χώρα προορισμού και προσδοκώμενων απολαβών στη χώρα προέλευσης σε περίπτωση που ο δυνητικός μετανάστης παραμείνει στη χώρα του.

Τα βασικά σημεία της μικρο-προσέγγισης στη νεοκλασική οικονομική θεωρία είναι:

- Η διεθνής μετακίνηση οφείλεται στις διεθνείς διαφορές τόσο στις αποδοχές, όσο και στα επίπεδα απασχόλησης τα οποία καθορίζουν τις προσδοκώμενες απολαβές του εν δυνάμει μετανάστη.
- Το ατομικό ανθρώπινο κεφάλαιο του κάθε μετανάστη (π.χ. εκπαίδευση, επαγγελματική εμπειρία, τεχνική κατάρτιση, γλωσσικές γνώσεις) μπορεί να αυξάνει τις πιθανότητες του συγκεκριμένου ατόμου να βρει απασχόληση στη χώρα προορισμού, και μάλιστα με υψηλότερες αποδοχές. Στην περίπτωση αυτή, αυξάνεται και η πιθανότητα να μετακινηθεί ο συγκεκριμένος άνθρωπος.
- Τα ατομικά χαρακτηριστικά, οι κοινωνικές συνθήκες και οι τεχνολογίες που μειώνουν το κόστος της μετανάστευσης αυξάνουν τις σχετικές απολαβές (δηλαδή τη διαφορά μεταξύ οφέλους και κόστους συνολικά) του μετανάστη, και επομένως αυξάνουν και την πιθανότητα μετακίνησης.
- Λόγω των παραπάνω σημείων 2 και 3, παρατηρούμε μεγάλες διαφορές στην τάση μετανάστευσης ατόμων από την ίδια χώρα.
- Η συνολική μεταναστευτική κίνηση μεταξύ δύο χωρών είναι το απλό άθροισμα των ατομικών μετακινήσεων οι οποίες βασίζονται στους ατομικούς υπολογισμούς κόστους και οφέλους από τη μετανάστευση.

άνθρωποι που ετοιμάζονται
στη και τα προσδοκώμενα
με βάση την ορθή λογική.
παράσχει τα μεγαλύτερα
ο.

υπολογισμός του κόστους
γίνεται με βάση τις «προσδο-
» και όχι με τις πραγματι-
νώριζει εκ των προτέρων.
προσδοκώμενων απολα-
μενων απολαβών στη χώ-
ικός μετανάστης παραμεί-

στη νεοκλασική οικονο-

διεθνείς διαφορές τόσο
απασχόλησης τα οποία
ίβες του εν δυνάμει μετα-

κάθε μετανάστη (π.χ. εκ-
χνική κατάρτιση, γλωσσι-
ανότητες του συγκεκριμέ-
ώρα προορισμού, και μά-
περίπτωση αυτή, αυξάνε-
γκεκριμένος άνθρωπος.
ικές συνθήκες και οι τε-
εις μετανάστευσης αυξά-
τη διαφορά μεταξύ οφέ-
άστη, και επομένως αυ-

, παρατηρούμε μεγάλες
μων από την ίδια χώρα.
αξύ δύο χωρών είναι το
σεων οι οποίες βασίζο-
στους και οφέλους από

- Δεν υπάρχει μεταναστευτική κίνηση αν δεν υπάρχουν διαφορές στις αποδοχές και στην απασχόληση. Η μετανάστευση συνεχίζεται έως ότου επέλθει διεθνώς ισορροπία μεταξύ του προσδοκώμενου οφέλους από τη μετανάστευση και του κόστους που αυτή συνεπάγεται. Τότε μόνο σταματά η μεταναστευτική κίνηση.
- Το μέγεθος της διαφοράς σε απασχόληση και αποδοχές καθορίζει και το μέγεθος των μεταναστευτικών ροών.
- Η απόφαση για μετανάστευση προέρχεται από την ανισορροπία ή την ασυνέχεια των αγορών εργασίας. Άλλες αγορές (όπως αυτή του ανθρώπινου κεφαλαίου) επηρεάζουν τις μεταναστευτικές κινήσεις.
- Αν οι συνθήκες στη χώρα υποδοχής είναι συναισθηματικά ελκυστικές, οι μεταναστευτικές ροές μπορεί να συνεχιστούν έως ότου δεν καταστεί ξεκάθαρα αρνητική η οικονομική επίπτωση της μετανάστευσης.

Τα νέα οικονομικά της μετανάστευσης (the new economics of migration)

Η θεωρία αυτή διαμορφώνεται στα μέσα της δεκαετίας του 1980 και μεταφέρει την προσοχή από το άτομο, ως βασικό δρώντα της μετανάστευσης, στο νοικοκυριό. Ο όρος νοικοκυριό (household) χρησιμοποιείται για να εκφράσει την έννοια της οικογένειας ως οικονομικοκοινωνικής μονάδας, με ευρύτερο ή στενότερο χαρακτήρα σε κάθε χώρα. Το νοικοκυριό περιλαμβάνει όλα τα μέλη μιας ευρύτερης οικογένειας, που ζουν μαζί και ενεργούν συλλογικά για να αυξήσουν το εισόδημά τους και να μειώσουν τους κινδύνους απώλειας εισοδήματος λόγω αλλαγών στην αγορά εργασίας ή στην αγορά των προϊόντων που εκείνοι παράγουν.

Αντίθετα με τα άτομα, τα νοικοκυριά μπορούν να εφαρμόσουν στρατηγικές που διαφοροποιούν το ρόλο του κάθε εργαζόμενου μέλους τους, με σκοπό να επιτύχουν καλύτερα οικονομικά αποτελέσματα και να αποφύγουν τους κινδύνους ανεργίας ή απώλειας εισοδήματος. Στις ανεπτυγμένες χώρες, αυτοί οι κίνδυνοι αντιμετωπίζονται μέσα από ιδιωτικούς ή δημόσιους θεσμούς ασφάλισης. Στις ευρωπαϊκές χώρες είναι ευρέως διαδεδομένες οι υπηρεσίες του κράτους πρόνοι-

ας (ασφάλιση υγείας, ταμείο ανεργίας, οικογενειακά επιδόματα κλπ.). Στις χώρες της Ασίας και της Αφρικής τέτοιοι θεσμοί είναι σχεδόν ή εντελώς ανύπαρκτοι. Επίσης στις χώρες αυτές, σε αντίθεση με τις χώρες της ΕΕ, δεν υπάρχει δυνατότητα λήψης δανείων για την ανάπτυξη μιας επιχειρηματικής δραστηριότητας, για τη βελτίωση των τεχνικών μέσων της παραγωγής ή για την αντιμετώπιση άλλων αναγκών που μεσο- ή μακροπρόθεσμα θα οδηγήσουν σε αύξηση του οικογενειακού εισοδήματος (π.χ. μια μετεκπαίδευση ή ειδίκευση σε ένα επάγγελμα θα αυξήσει το εισόδημα του/της εργαζομένου/ης).

Για τους παραπάνω λόγους, οι οικογένειες/τα νοικοκυριά μπορεί να αναπτύξουν έναν διαφοροποιημένο καταμερισμό εργασίας στο εσωτερικό τους και πολύπλευρες στρατηγικές για την οικονομική ανάπτυξη τους και τη διαχείριση των οικονομικών κινδύνων. Έτσι, σε ένα αγροτικό νοικοκυριό μιας χώρας της Ασίας μπορεί ένα μέλος της οικογένειας να μεταναστεύσει στην πρωτεύουσα της χώρας για να εργαστεί στην τοπική βιομηχανία, ένα άλλο μέλος να μεταναστεύσει προς μια ευρωπαϊκή χώρα και τέλος κάποια άλλα μέλη να παραμείνουν στον τόπο εγκατάστασης για να συνεχίσουν την αγροτική παραγωγή που αποτελεί και τον βασικό πόρο επιβίωσης του νοικοκυριού. Σε περίπτωση καταστροφής της σοδειάς, η οικογένεια έχει ως εισόδημα τα εμβάσματα από τα δύο μέλη της που έχουν μεταναστεύσει. Επίσης, μπορεί μια οικογένεια να στείλει τα νεαρότερα μέλη της να μεταναστεύσουν για να συγκεντρώσουν ένα μικρό κεφάλαιο έτσι ώστε η οικογένεια να αγοράσει ένα τρακτέρ ή λιπάσματα και φυτοφάρμακα για να αυξήσει τη σοδειά της, και επομένως και το εισόδημά της.

Η νέα οικονομική θεωρία επίσης επισημαίνει ότι το εισόδημα δεν είναι ένα ομοιογενές και απόλυτο μέγεθος, όπως ορίζει η νεοκλασική οικονομική θεωρία. Το εισόδημα είναι σχετικό μέγεθος, με την έννοια ότι η αύξηση ή η μείωση του εισοδήματος ορίζεται όχι μόνον απόλυτα μέσα σε ένα νοικοκυριό, αλλά και σε σχέση με την αύξηση ή μείωση του εισοδήματος σε άλλα νοικοκυριά της ίδιας κοινότητας/του ίδιου χωριού/της ίδιας περιοχής. Μπορεί, δηλαδή, να είναι σημαντικό για ένα νοικοκυριό να αυξήσει το εισόδημά του μέσα από τη διεθνή μεταναστευση, για να μειώσει την αίσθηση *σχετικής στέρησης* (relative deprivation) που βιώνει σε σχέση με τα άλλα νοικοκυριά της περιοχής του με τα οποία συγκρίνει την κατάστασή του.

Το εισόδημα είναι σχετικό επίσης γιατί σχετίζεται με τους κινδύνους (risks) που διατρέχει ένα νοικοκυριό να το απωλέσει. Δηλαδή ένα νοικοκυριό μπορεί να προβεί στη διεθνή μετανάστευση όχι τόσο για να αυξήσει το εισόδημά του, όσο για να προστατευτεί από πιθανούς κινδύνους ή ζημιές – για να δημιουργήσει, δηλαδή, μια εναλλακτική πηγή εισοδήματος η οποία να μην επηρεάζεται από τους ίδιους παράγοντες κινδύνου.

Τα βασικά σημεία της θεωρίας αυτής συνοψίζονται ως εξής:

- Οι οικογένειες, τα νοικοκυριά ή γενικά οι κοινωνικά προσδιορισμένες μονάδες παραγωγής και κατανάλωσης σε μια χώρα είναι οι δρώντες πάνω στους οποίους πρέπει να εστιάσει η ανάλυση της μετανάστευσης, και όχι στα αυτόνομα υποκείμενα, στα άτομα.
- Δεν είναι απαραίτητο να υπάρχουν σημαντικές διαφορές στους μισθούς μεταξύ χώρας καταγωγής και χώρας προορισμού για να συμβεί η διεθνής μετανάστευση. Τα νοικοκυριά μπορεί να έχουν ισχυρά κίνητρα να στείλουν κάποια μέλη τους μετανάστες για να αντιμετωπίσουν οικονομικούς κινδύνους, κίνητρα ανεξάρτητα από τις διαφορές σε μισθούς.
- Η διεθνής μετανάστευση και η τοπική απασχόληση/παραγωγή στη χώρα προέλευσης συνυπάρχουν σε πολλά νοικοκυριά. Συμβαίνει μια δυνατότητα ανάπτυξης της τοπικής αγροτικής ή άλλης οικονομικής δραστηριότητας να αποτελέσει κίνητρο για μετανάστευση με στόχο τη συγκέντρωση του απαραίτητου κεφαλαίου για περαιτέρω ανάπτυξη/βελτίωση της τοπικής δραστηριότητας. Αυτό σημαίνει ότι η οικονομική ανάπτυξη στις χώρες προέλευσης δεν μειώνει απαραίτητα τις μεταναστευτικές πιέσεις.
- Η διεθνής μετανάστευση δεν σταματά όταν επέλθει εξίσωση των μισθών μεταξύ χωρών. Τα κίνητρα της μετανάστευσης σχετίζονται με την ευρύτερη λειτουργία της αγοράς εργασίας καθώς και του εμπορίου των προϊόντων στη χώρα προέλευσης και στη χώρα προορισμού.
- Η πιθανότητα μετανάστευσης για τη συγκέντρωση επιπλέον εισοδήματος σχετίζεται και με τη γενικότερη κοινωνικοοικονομική θέση του νοικοκυριού. Με άλλα λόγια, η απόφαση για μετανάστευση θα επηρεαστεί από την οικονομική θέση του νοικοκυριού και την προσδοκία αύξησης του εισοδήματός του μέσα από

τη διεθνή μετανάστευση. Για κάποιο ευκατάστατο νοικοκυριό, δηλαδή, το προσδοκώμενο όφελος θα πρέπει να είναι αρκετά υψηλό για να προβεί κάποιο μέλος του σε διεθνή μετανάστευση. Σε ένα λιγότερο ευκατάστατο νοικοκυριό, το κίνητρο μετανάστευσης μπορεί να είναι ισχυρό ακόμα και αν το προσδοκώμενο όφελος είναι μικρότερο.

- Οι κυβερνήσεις μπορούν να επηρεάσουν τις μεταναστευτικές ροές όχι μόνο μέσα από τις πολιτικές που αφορούν την αγορά εργασίας, αλλά και μέσα από τις πολιτικές που αφορούν το κράτος πρόνοιας και την ασφάλιση.
- Οι κυβερνητικές πολιτικές και οι οικονομικές αλλαγές που επηρεάζουν την κατανομή του εισοδήματος μέσα σε μια κοινωνία επηρεάζουν και την αίσθηση σχετικής στέρησης (relative deprivation) που βιώνουν κάποια νοικοκυριά, και επομένως την τάση τους να προσφύγουν σε διεθνή μετανάστευση.
- Οι κυβερνητικές πολιτικές και οι οικονομικές αλλαγές που επηρεάζουν την κατανομή του εισοδήματος θα επηρεάσουν τη διεθνή μετανάστευση ανεξάρτητα από το αν οδηγούν στην αύξηση του μέσου εισοδήματος. Αν, για παράδειγμα, οι κυβερνητικές πολιτικές οδηγούν σε αύξηση του μέσου εισοδήματος αλλά τα πιο φτωχά νοικοκυριά δεν συμμετέχουν στην αύξηση αυτή, η μετανάστευση από αυτές τις χώρες μπορεί να αυξηθεί. Αντίθετα, μια μεταναστευτική πολιτική που οδηγεί σε αύξηση του εισοδήματος των φτωχότερων νοικοκυριών είναι πιθανό να μειώσει τις μεταναστευτικές πιέσεις.

Η θεωρία της διττής/κατατμημένης αγοράς εργασίας (dual labour market theory)

Η θεωρία της διττής/κατατμημένης αγοράς εργασίας εμφανίζεται στα τέλη της δεκαετίας του 1970 (Piore, 1979). Ο Piore παρατήρησε ότι η διεθνής μετανάστευση σχετίζεται με μια εγγενή και μόνιμη ανάγκη των οικονομικά ανεπτυγμένων χωρών για μεταναστευτική εργασία. Κατά τη γνώμη του η μετανάστευση δεν προκαλείται μόνον από τους λεγόμενους παράγοντες ώθησης (push factors) –δηλαδή από τα χαμηλά ημερομίσθια ή την υψηλή ανεργία στις χώρες προέλευσης–, αλ-

κατάσταστο νοικοκυριό, πρέπει να είναι αρκετά σε διεθνή μετανάστευ- κυριό, το κίνητρο μετα- α και αν το προσδοκώ-

ουν τις μεταναστευτικές ου αφορούν την αγορά πικές που αφορούν το

ικές αλλαγές που επη- μέσα σε μια κοινωνία ς στέρξης (relative ριά, και επομένως την νάστευση.

κές αλλαγές που επη- λα επηρεάσουν τη διε- οδηγούν στην αύξηση ιγμα, οι κυβερνητικές εισοδήματος αλλά τα στην αύξηση αυτή, η νεί να αυξηθεί. Αντίθε- εί σε αύξηση του εισο- να πιθανό να μειώσει

εργασίας

ισίας εμφανίζεται στα ορε παρατήρησε ότι η ή και μόνιμη ανάγκη νααστευτική εργασία. είται μόνον από τους -δηλαδή από τα χα- ιες προέλευσης-, αλ-

λά από τους παράγοντες έλκυσης (pull factors) στις χώρες προορι- σμού, και συγκεκριμένα μια χρόνια και αναπόφευκτη ανάγκη για αλ- λοδαπή εργατική δύναμη. Αυτή η ανάγκη προέρχεται από τέσσερις ιδιότητες που χαρακτηρίζουν τις κοινωνίες και τις οικονομίες των ανε- πτυγμένων χωρών:

Δομικός πληθωρισμός: οι μισθοί δεν αντικατοπτρίζουν μόνον τις συνθήκες προσφοράς και ζήτησης, αλλά και το στάτους και το γόητρο ενός επαγγέλματος, κοινωνικές αξίες που είναι εγγενείς στα διάφορα είδη εργασίας σε κάθε κοινωνία. Γενικά οι άνθρωποι θεωρούν ότι το γόητρο ενός επαγγέλματος πρέπει να αντικατοπτρίζεται και στην αμοιβή της εργασίας. Αποτέλεσμα αυτού είναι ότι οι εργοδότες δεν μπορούν να αυξήσουν τους μισθούς για ένα επάγγελμα αν οι εργαζό- μενοι στον τομέα αυτό σπανίζουν, ανεξάρτητα από το γόητρο και το στάτους του επαγγέλματος αυτού. Υπάρχει τόσο ένα άτυπο σύστημα κοινωνικών προσδοκιών, όσο και ένα θεσμικό σύστημα (π.χ. συλλο- γικές συμβάσεις εργασίας, γραφειοκρατικές ρυθμίσεις, συνδικαλιστι- κές διαπραγματεύσεις αλλά και οι κατηγοριοποιήσεις των εργασιών μέσα σε μια ιδιωτική ή δημόσια εταιρεία) διασφάλισης της ισορροπίας μεταξύ κοινωνικού γοήτρου και υλικής απολαβής για μια εργασία.

Έτσι, αν ένας εργοδότης θέλει να αυξήσει την αμοιβή για μια εργα- σία χαμηλού γοήτρου, πρέπει να αυξήσει συνολικά τις αμοιβές σε όλο το μήκος της κλίμακας απασχόλησης (από τις λιγότερο στις περισσό- τερο εξειδικευμένες), έτσι ώστε να διατηρήσει την αντιστοιχία γοήτρου και αμοιβής. Αυτό σημαίνει ότι το κόστος για την αύξηση της αμοιβής των εργαζομένων σε μια χαμηλού γοήτρου θέση συνεπάγεται το κό- στος όχι μόνο της αύξησης αυτής, αλλά και μιας σειράς αυξήσεων που καθίστανται αναγκαίες για τη συντήρηση της ισορροπίας γοή- τρου και αμοιβής. Αυτού του είδους οι αυξήσεις αποδίδονται με τον όρο «δομικός πληθωρισμός».

Επομένως, είναι σαφώς φτηνότερο και πιο λειτουργικό για τον εργοδότη να εισάγει εργαζομένους που είναι διατεθειμένοι να αναλά- βουν κάποια εργασία χαμηλού γοήτρου, προκειμένου να αντιμετωπί- σει την έλλειψη εργατικών χεριών στην εργασία αυτή.

Ζητήματα κινήτρων: οι εργαζόμενοι έχουν πολλαπλά κίνητρα για να δουλέψουν σε μια θέση. Τα κίνητρα αυτά σχετίζονται με την αμοιβή της εργασίας τους αλλά και με το κοινωνικό της στάτους. Αναπόφευ-

κτα, οι ντόπιοι εργαζόμενοι είναι απρόθυμοι να αναλάβουν τις εργασίες χαμηλού γόητρου. Αντίθετα, είναι πιθανό, και συνήθως συμβαίνει, οι μετανάστες εργαζόμενοι να είναι διατεθειμένοι να αναλάβουν μια εργασία για το οικονομικό αντίκρισμα το οποίο έχει, αδιαφορώντας για το χαμηλό κοινωνικό της γόητρο. Αυτό ισχύει για την πρώτη γενιά μεταναστών ή για την αρχική είσοδο ενός μετανάστη εργαζομένου στην αγορά εργασίας της χώρας εγκατάστασης. Ο μετανάστης δεν υποφέρει στον ίδιο βαθμό με τον ντόπιο από το χαμηλό γόητρο της εργασίας του γιατί απλά δεν βλέπει τον εαυτό του ως μέλος της κοινωνίας της χώρας εγκατάστασης. Τα χρήματα που κερδίζει πιθανότατα τον βοηθούν να ανυψώσει το κοινωνικό του στάτους στην κοινωνία προέλευσής του.

Ο οικονομικός διίσμός: οι ανεπτυγμένες οικονομικά καπιταλιστικές χώρες χαρακτηρίζονται από την ύπαρξη δύο αγορών εργασίας. Η πρωτεύουσα αγορά εργασίας αφορά τους τομείς υψηλής επένδυσης κεφαλαίου, άρα τις εργασίες μιας σχετικής εξειδίκευσης. Στην αγορά αυτή οι θέσεις εργασίας είναι σταθερές, σχετικά καλά αμοιβόμενες, με πλήρεις ασφαλιστικές καλύψεις, συνήθως συνδυάζονται με περαιτέρω εξειδίκευση ή τουλάχιστον εκπαίδευση στο χώρο εργασίας. Οι εργασίες αυτές απαιτούν μόρφωση και εξειδίκευση, και επομένως ο εργοδότης ενδιαφέρεται να κρατήσει έναν εργαζόμενο, που διαθέτει τα απαραίτητα προσόντα, σε μεσοπρόθεσμη ή μακροπρόθεσμη βάση. Με άλλα λόγια, οι εργαζόμενοι στους τομείς αυτούς μετατρέπονται και οι ίδιοι σε κεφάλαιο, ανθρώπινο κεφάλαιο, της επιχείρησης. Επιπλέον, οι εργαζόμενοι στον τομέα αυτό είναι συνήθως οργανωμένοι σε συνδικάτα και απολαύουν προστατευτικών ρυθμίσεων σε περίπτωση ανεργίας ή ανικανότητας για εργασία.

Η δευτερεύουσα αγορά εργασίας περιλαμβάνει τους τομείς χαμηλής επένδυσης οικονομικού κεφαλαίου και υψηλής έντασης σε ανθρώπινη εργασία. Οι θέσεις εργασίας στην αγορά αυτή είναι ασταθείς: συνήθως είναι θέσεις ανειδίκευτου προσωπικού, με περιορισμένο ή χωρίς καθεστώς ασφάλισης. Στη δευτερεύουσα αγορά εργασίας, ο εργοδότης μπορεί να απολύσει τον εργαζόμενο και να τον αντικαταστήσει με άλλον χωρίς ιδιαίτερο κόστος για την επιχείρηση. Οι εργαζόμενοι αποτελούν έναν σχετικό παράγοντα της παραγωγής και επομένως είναι αναλώσιμοι.

α αναλάβουν τις εργα-
και συνήθως συμβαί-
ειμένοι να αναλάβουν
ποίο έχει, αδιαφορώ-
ισχύει για την πρώτη
μετανάστη εργαζομέ-
τασης. Ο μετανάστης
πό το χαμηλό γόητρο
υτό του ως μέλος της
τα που κερδίζει πιθα-
του στάτους στην κοι-

οικονομικά καπιταλιστι-
αγορών εργασίας. Η
ίς υψηλής επένδυσης
δίκευσης. Στην αγορά
καλά αμοιβόμενες, με
δυσάζονται με περαιτέ-
ζωρο εργασίας. Οι ερ-
η, και επομένως ο ερ-
μενο, που διαθέτει τα
ικροπρόθεσμη βάση.
ούς μετατρέπονται και
επιχείρησης. Επιπλέ-
θως οργανωμένοι σε
ίσεων σε περίπτωση

νει τους τομείς χαμη-
ηλής έντασης σε αν-
ορά αυτή είναι αστα-
τικού, με περιορισμέ-
υσα αγορά εργασίας,
ο και να τον αντικατα-
επιχείρηση. Οι εργα-
παραγωγής και επο-

Με βάση τα όσα είπαμε παραπάνω, γίνεται κατανοητό ότι είναι δύ-
σκολο για τους εργοδότες να προσελκύσουν ντόπιους εργαζομένους
για θέσεις που εντάσσονται στη δευτερεύουσα αγορά εργασίας. Τη
ζήτηση αυτή την ικανοποιούν τελικά οι μετανάστες εργαζόμενοι.

Η δημογραφία της προσφοράς εργασίας: τα χαρακτηριστικά
που περιγράψαμε πιο πάνω, δηλαδή ο οικονομικός δυϊσμός των κα-
πιταλιστικών οικονομιών και το πρόβλημα του δομικού πληθωρι-
σμού, οδηγούν τους εργοδότες στο να έχουν πάντοτε ανάγκη από μια
μερίδα της εργατικής δύναμης που να είναι ευέλικτη και διατεθειμένη
να εργαστεί υπό συνθήκες δύσκολες, χαμηλής αμοιβής και χαμηλού
γοήτρου σε εργασίες βαριές και απεχθείς. Μια τέτοια μερίδα της εργα-
τικής δύναμης ήταν στο παρελθόν οι γυναίκες και οι έφηβοι εργαζόμε-
νοι. Οι γυναίκες έβγαιναν και έμπαιναν στην πρωτεύουσα αγορά ερ-
γασίας ανάλογα με τις γενικότερες οικονομικές συνθήκες που επικρα-
τούσαν. Η ευκολία των γυναικών να αποδεχτούν θέσεις χαμηλού γοή-
τρου σχετιζόταν με το γεγονός ότι οι γυναίκες προσδιόριζαν την κοι-
νωνική τους ταυτότητα και θέση σε συνάρτηση με το ρόλο τους στην
οικογένεια και όχι με την επαγγελματική τους θέση. Αντίστοιχα, οι έφη-
βοι αποδέχονταν θέσεις στη δευτερεύουσα αγορά εργασίας για να
εξοικονομήσουν κάποια χρήματα και γιατί θεωρούσαν τις εργασίες
αυτές ως παροδικές, οι οποίες τους βοηθούσαν να αποκτήσουν
εμπειρία και δεν χαρακτήριζαν τη συνολική επαγγελματική τους πο-
ρεία και κοινωνικοοικονομική τους θέση ως ενηλίκων.

Στις κοινωνίες της μεταβιομηχανικής περιόδου, οι έφηβοι βρίσκο-
νται ακόμη στο στάδιο της εκπαίδευσης και σπανίως εργάζονται. Οι
δε γυναίκες έχουν πλέον μπει σε μεγάλο ποσοστό στην αγορά εργα-
σίας με τρόπο, αν όχι ισότιμο, τουλάχιστον παρόμοιο με εκείνο των
ανδρών. Έτσι οι μετανάστες απομένουν ο μόνος βασικός εφεδρικός
«στρατός» εργαζομένων για την κάλυψη των αναγκών της δευτερεύ-
ουσας αγοράς εργασίας.

Τα βασικά σημεία της θεωρίας αυτής συνοψίζονται ως εξής:

- Η διεθνής οικονομική μετανάστευση οφείλεται κυρίως στη ζήτη-
ση που υπάρχει από μέρους των εργοδοτών στις μεταβιομηχα-
νικές κοινωνίες.
- Η ζήτηση αλλοδαπών εργαζομένων αποτελεί δομικό στοιχείο
των κοινωνιών αυτών και δεν σχετίζεται απαραίτητα με τη δια-

φορά στους μισθούς μεταξύ χώρας υποδοχής και χώρας προέλευσης. Οι εργοδότες έχουν πάντοτε κίνητρο να προσλάβουν μετανάστες εργαζομένους ανεξάρτητα από το ύψος των μισθών.

- Οι χαμηλοί μισθοί των χωρών υποδοχής μεταναστών, για ορισμένες θέσεις εργασίας, δεν πρόκειται να αυξηθούν ακόμα και αν μειωθεί η προσφορά μεταναστευτικής εργατικής δύναμης. Παραμένουν χαμηλοί για δομικούς λόγους και συγκρατούνται μέσα από θεσμικούς μηχανισμούς που ρυθμίζουν τη συνάντηση της προσφοράς με τη ζήτηση εργασίας.
- Μπορεί όμως οι χαμηλοί μισθοί στη δευτερεύουσα αγορά εργασίας να μειωθούν κι άλλο αν υπάρξει υπερπροσφορά μεταναστευτικής εργατικής δύναμης.
- Οι κυβερνήσεις δεν μπορούν να επηρεάσουν τις μεταναστευτικές ροές μέσα από αλλαγές στις μισθολογικές κλίμακες, καθότι οι μεταναστευτικές ροές εργατικής δύναμης αποτελούν εγγενές και δομικό χαρακτηριστικό των μεταβιομηχανικών κοινωνιών.

Η θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων (world systems theory)

Σύμφωνα με τη θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων, η μετανάστευση είναι μια φυσική επίπτωση των διαταραχών και των ανακατατάξεων που συμβαίνουν αναπόφευκτα στη διαδικασία της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Καθώς ο καπιταλισμός επεκτάθηκε από τον πυρήνα του στη δυτική Ευρώπη, στη Βόρεια Αμερική, στην Ωκεανία και την Ιαπωνία, όλο και μεγαλύτερα μέρη της παγκόσμιας σφαίρας και του παγκόσμιου πληθυσμού ενσωματώθηκαν στην παγκόσμια οικονομία της αγοράς. Καθώς λοιπόν οι πρώτες ύλες και η εργατική δύναμη από τις περιφέρειες του καπιταλισμού (τις αναπτυσσόμενες χώρες δηλαδή) περιέρχονται στην επιρροή και στον έλεγχο της παγκόσμιας οικονομίας της αγοράς, αναδύονται μεταναστευτικές ροές τόσο εσωτερικά στις περιφερειακές χώρες (αστυφιλία), όσο και διεθνώς από τις περιφερειακές χώρες προς τις κεντρικές καπιταλιστικές χώρες.

Οι μεταναστευτικές αυτές ροές δημιουργούνται από την επέκταση των ιδιωτικών εταιρειών στις φτωχές χώρες της παγκόσμιας περιφέρειας. Οι ιδιοκτήτες και οι διευθυντές των εταιρειών αυτών αναζητούν γη, πρώτες ύλες, εργασία και νέες καταναλωτικές αγορές για να

επεκτείνουν την οικονομική τους δραστηριότητα και να αυξήσουν τα κέρδη τους. Αυτή η επέκταση συνοδεύεται και από την αποικιοκρατία, αρχικά, αλλά και από τα νεοαποικιακά καθεστώτα που επιτρέπουν στις πολυεθνικές εταιρείες να «εξαγοράζουν» τη συνεργασία των τοπικών εθνικών ελίτ σε βάρος της εργατικής δύναμης των χωρών αυτών.

Η εισβολή των καπιταλιστών στις περιφερειακές χώρες επιφέρει αλλαγές στις τοπικές οικονομίες και κοινωνίες. Δημιουργεί βιομηχανία με αποτέλεσμα η εργατική δύναμη να εγκαταλείπει την ύπαιθρο και να στρέφεται προς τις πόλεις για να βρει έμμισθη εργασία. Παράλληλα εξαγοράζει μεγάλες εκτάσεις γης, δημιουργεί αγορές μεγάλου όγκου και χαμηλώνει τις τιμές των προϊόντων μέσα από τη μαζικοποίηση και εκβιομηχάνιση της αγροτικής παραγωγής, εξαφανίζοντας τους μικρούς παραγωγούς και ενσωματώνοντας τις τοπικές οικονομίες παραγωγής και κατανάλωσης στην παγκόσμια αγορά. Η καπιταλιστική επέκταση στις χώρες αυτές εκμοντερνίζει τις επικοινωνίες και τις συγκοινωνίες, εκθέτοντας έτσι τις τοπικές κοινωνίες σε εξωτερικές επιρροές με τρόπο πολύ γρήγορο και σχεδόν βίαιο οικονομικά και κοινωνικά. Επιπλέον, μέσα από τις διαδικασίες αυτές ο καπιταλισμός εξάγει καταναλωτικά και πολιτισμικά πρότυπα στις περιφερειακές χώρες, δημιουργώντας την αίσθηση στέρησης στα νοικοκυριά μέσα από την έμμεση σύγκριση του τοπικού προτύπου κατανάλωσης και ευμάρειας με το παγκόσμιο πρότυπο.

Οι βασικές θέσεις της θεωρίας αυτής είναι οι εξής:

- Η διεθνής μετανάστευση αποτελεί μια φυσική συνέπεια του σχηματισμού της καπιταλιστικής αγοράς στις αναπτυσσόμενες χώρες – η επέκταση του καπιταλισμού στις αναπτυσσόμενες χώρες ενεργεί ως καταλύτης για τη διεθνή μετανάστευση.
- Η διεθνής μετακίνηση των πληθυσμών λειτουργεί σε φορά αντίθετη από τη μετακίνηση κεφαλαίων και αγαθών. Οι φτωχότερες χώρες καταλήγουν να εξάγουν ανθρώπινο δυναμικό και να εισάγουν κεφάλαιο αλλά και προϊόντα.
- Η διεθνής μετανάστευση σχετίζεται με την αποικιοκρατία λόγω των ιδιαίτερων δεσμών (πολιτιστικών, γλωσσικών, οικονομικών, διοικητικών και άλλων) που αυτή δημιούργησε μεταξύ της «μητέρας» χώρας και των αποικιών της.

- Οι κυβερνήσεις μπορούν να επηρεάσουν τη μετανάστευση μόνο αν επηρεάσουν τις κινήσεις των πολυεθνικών εταιρειών και τη μεταφορά κεφαλαίου και προϊόντων. Σημειώνεται όμως ότι τέτοιες πολιτικές είναι πολύ δύσκολο να εφαρμοστούν λόγω του πολυεθνικού χαρακτήρα τους και των συνολικών σχέσεων ισχύος μεταξύ των χωρών, καθώς και της διεθνούς επιρροής του μεγάλου κεφαλαίου στην πολιτική.
- Η διεθνής μετανάστευση σχετίζεται πολύ περιορισμένα με διαφορές στους μισθούς και στα επίπεδα απασχόλησης μεταξύ των χωρών. Εξαρτάται περισσότερο από τη δυναμική της αγοράς και τη δομή της παγκόσμιας οικονομίας.

Η θεωρία των δικτύων (network theory)

Τα μεταναστευτικά δίκτυα είναι συστήματα διαπροσωπικών δεσμών που συνδέουν μετανάστες, πρώην μετανάστες και μη μετανάστες στις χώρες προέλευσης και προορισμού μέσα από σχέσεις συγγένειας, φιλίας και κοινού τόπου καταγωγής.

Τα δίκτυα αυτά αυξάνουν την πιθανότητα της διεθνούς μετανάστευσης σε μια χώρα προέλευσης, καθώς μειώνουν το κόστος και τους κινδύνους που η διεθνής μετανάστευση συνεπάγεται, ενώ αυξάνουν τα προσδοκώμενα οφέλη από τη μετανάστευση. Η συμμετοχή σε ένα δίκτυο αποτελεί ένα είδος κοινωνικού κεφαλαίου το οποίο αυξάνει την απασχολησιμότητα των ανθρώπων στη χώρα προορισμού.

Οι βασικές θέσεις της θεωρίας αυτής είναι οι εξής:

- Εφόσον αρχίσει η μετανάστευση, συνεχίζεται στο χρόνο έως ότου τα μεταναστευτικά δίκτυα αναπτυχθούν τόσο πολύ, ώστε όλοι οι άνθρωποι που επιθυμούσαν να μεταναστεύσουν να έχουν μεταναστεύσει. Μόλις συμβεί αυτό, η μετανάστευση αρχίζει να μειώνεται.
- Το μέγεθος των μεταναστευτικών ροών μεταξύ δύο χωρών δεν σχετίζεται τόσο με τις διαφορές στις αμοιβές ή στις αγορές εργασίας, διότι η επιρροή των διαφορών αυτών επισκιάζεται από το ρόλο των δικτύων και τη δυνατότητά τους να μειώσουν τα κόστη και τους κινδύνους της διεθνούς μετανάστευσης.
- Καθώς η διεθνής μετανάστευση αποκτά όλο και πιο θεσμοθετη-

Η

Ο
Κ
Τ
Ε
Υ
Σ

Κ
Α
Μ
Ε
Σ
Π
Ψ
Υ
Σ
Ο

σουν τη μετανάστευση μό-
πολυεθνικών εταιρειών και
των. Σημειώνεται όμως ότι
να εφαρμοστούν λόγω του
των συνολικών σχέσεων
και της διεθνούς επιρροής

ή.
πολύ περιορισμένα με δια-
εδα απασχόλησης μεταξύ
από τη δυναμική της αγο-
νομίας.

διαπρωσωπικών δεσμών
άστες και μη μετανάστες
από σχέσεις συγγένει-

τα της διεθνούς μετανά-
ς μειώνουν το κόστος και
η συνεπάγεται, ενώ αυξά-
ανάστευση. Η συμμετοχή
ύ κεφαλαίου το οποίο αυ-
ν στη χώρα προορισμού.
ι οι εξής:

νεχίζεται στο χρόνο έως
ρυχθούν τόσο πολύ, ώστε
να μεταναστεύσουν να
αυτό, η μετανάστευση αρ-

ν μεταξύ δύο χωρών δεν
αμοιβές ή στις αγορές ερ-
ν αυτών επισκιάζεται από
ά τους να μειώσουν τα κό-
ετανάστευσης.

τά όλο και πιο θεσμοθετη-

μένη μορφή μέσα από την ανάπτυξη και οργάνωση των δικτύων, γίνεται όλο και λιγότερο εξαρτώμενη από τους παράγοντες που αρχικά τη δημιούργησαν, είτε αυτοί οι παράγοντες ήταν ατομικοί είτε ήταν δομικοί κοινωνικοί παράγοντες.

- Καθώς τα δίκτυα επεκτείνονται, τα κόστη και οι κίνδυνοι της μετανάστευσης μειώνονται και έτσι όλο και μεγαλύτερα και πιο αντιπροσωπευτικά μέρη του πληθυσμού της κοινωνίας προέλευσης μετακινούνται.
- Οι κυβερνήσεις δυσκολεύονται πολύ να ελέγξουν τις μεταναστευτικές ροές, άπαξ και αυτές αρχίσουν, διότι η διαδικασία δημιουργίας και δράσης των δικτύων ξεφεύγει σε μεγάλο βαθμό από τη σφαίρα επιρροής τους.
- Ορισμένες μεταναστευτικές πολιτικές που στοχεύουν, για παράδειγμα, στην οικογενειακή επανένωση έρχονται σε αντίθεση με τις κρατικές πολιτικές που αποσκοπούν στον έλεγχο της μετανάστευσης, καθότι έμμεσα ενδυναμώνουν τα μεταναστευτικά δίκτυα.

Η θεσμική θεωρία (institutional theory)

Οι μεταναστευτικές ροές οδηγούν στη δημιουργία ιδιωτικών θεσμών και εθελοντικών οργανώσεων που αποβλέπουν στην ικανοποίηση των αναγκών των μεταναστών. Συγκεκριμένα, οι οργανώσεις αυτές έρχονται να καλύψουν την ανισορροπία που δημιουργείται από το γεγονός ότι, συνήθως, πολλοί άνθρωποι επιθυμούν να μεταναστεύσουν, αλλά υπάρχουν λίγες μόνο θέσεις για νόμιμη μετανάστευση.

Έτσι δημιουργούνται παράνομα κυκλώματα εξυπηρέτησης της μη κανονικής μετανάστευσης, όπως οργανωμένα δίκτυα μετακίνησης ανθρώπων, οργανώσεις παράνομης μεταφοράς ανθρώπων μέσα σε μια χώρα, γραφεία που φέρνουν σε επαφή εργοδότες και παράνομα εργαζομένους, γραφεία που εκδίδουν πλαστά διαβατήρια και πλαστές θεωρήσεις εισόδου, γραφεία συνοικεσίων που προσφέρουν πλαστούς γάμους με σκοπό τη νομιμοποίηση κάποιου μετανάστη, ψεύτικες ιδιωτικές σχολές που παρέχουν άδειες παραμονής για λόγους σπουδών και γενικά μια σειρά γραφείων που παρέχουν υπηρεσίες στέγασης, τροφής, και άλλες, προς παράνομους μετανάστες.

Από την άλλη πλευρά, δημιουργούνται ανθρωπιστικές οργανώσεις εθνικού ή διεθνούς χαρακτήρα που προσφέρουν αρωγή στους μη κανονικούς μετανάστες. Προσφέρουν συμβουλές, κοινωνικές υπηρεσίες, στέγη, νομική βοήθεια, φαγητό και άλλες υπηρεσίες πρώτης ανάγκης.

Με το πέρασμα του χρόνου, αυτές οι οργανώσεις, τόσο οι νόμιμες όσο και οι παράνομες, αποκτούν θεσμοθετημένο και σταθερό χαρακτήρα δημιουργώντας ένα νέο είδος κοινωνικού κεφαλαίου για τους μετανάστες. Επίσης, όλο και περισσότεροι μετανάστες γνωρίζουν τη δραστηριότητα των οργανώσεων αυτών και καταφεύγουν στη βοήθειά τους για να μεταναστεύσουν ή/και να εγκατασταθούν στη χώρα προορισμού και να βρουν εργασία.

Οι βασικές θέσεις της θεωρίας αυτής είναι:

- Όσο οι οργανώσεις αυτές, νόμιμες ή παράνομες, αναπτύσσονται για να στηρίξουν και να προωθήσουν τη μεταναστευτική κίνηση, τόσο οι διεθνείς ροές γίνονται πιο ανεξάρτητες από τους παράγοντες που αρχικά τις προκάλεσαν.
- Οι κυβερνήσεις δυσκολεύονται να επηρεάσουν τις μεταναστευτικές ροές, άπαξ και αυτές δημιουργηθούν, επειδή η διαδικασία ανάπτυξης των οργανώσεων αυτών βρίσκεται έξω από την επιρροή των κυβερνήσεων. Εξάλλου, ορισμένες από αυτές τις οργανώσεις εισπράττουν τέτοια κέρδη από τη δραστηριότητά τους, που μπορούν να εξαγοράζουν και κάποιους κρατικούς λειτουργούς. Από την άλλη πλευρά, οι αυστηρότερες πολιτικές ελέγχου συναντούν την αντίδραση και των ανθρωπιστικών οργανώσεων που υπερασπίζονται τα δικαιώματα των μεταναστών.

Ολοκληρώνοντας εδώ την παρουσίαση των βασικών θεωρητικών προσεγγίσεων που αφορούν στη διεθνή μετανάστευση, θα κλείσουμε το κεφάλαιο αυτό παρουσιάζοντας τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ελληνικής περίπτωσης και τα περιεχόμενα του βιβλίου.